

Бібліотека журналу «Управління школою»
Серія заснована в 2003 році

Г. О. СИРОТЕНКО

СУЧАСНИЙ УРОК: ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

Харків
Видавнича група «Основа»
2003

ББК 74.202.5

С40

Сиротенко Г. О.

С40

Сучасний урок: інтерактивні технології навчання Х.: Видав. гр. «Основа», 2003.— 80 с.— (Серія «Бібліотека журналу “Управління школою”»; Вип. 10).

ISBN 966-8245-54-7

Інформаційно-методичний збірник «Сучасний урок: інтерактивні технології навчання» призначений для завідуючих районними (міськими) методичними кабінетами, керівників шкіл, педагогічних працівників.

Пропоновані матеріали теорії і практики використання новітніх технологій навчання стануть у пригоді під час підготовки до семінарів, педагогічних рад, конференцій, уроків в умовах нового педагогічного мислення.

ББК 74.202.5

ISBN 966-8245-54-7

© Сиротенко Г. О., 2003

© ТОВ «Видавнича група “Основа”», 2003

ЗМІСТ

Сучасний урок: вимушеність змін	5
Причини загубленого інтересу до знань	6
Особистісне спрямування навчально-виховного процесу	7
Внутрішньошкільний контроль у сучасних умовах	9
Сутність інтерактивного навчання	13
З історії інтерактивних методів навчання	14
Інтерактивне навчання: «за» і «проти»	15
Спілкування	17
Правила успішного спілкування	17
Перші кроки до успіху у спілкуванні	18
Зрозумій співрозмовника	19
Уміння запитувати	20
«Рятувальне коло» толерантності	21
Кооперативне навчання	24
Технологія структурування кооперативного навчання	25
Технологія роботи в парах	29
Технологія діяльності ротаційних (змінюваних) трійок	30
Технологія «два — чотири — всі разом»	31
Технологія «Карусель»	32
Технологія роботи в малих групах	33
Варіанти організації роботи груп	35
Фронтальні технології інтерактивного навчання	37
Технології навчання у грі	41
Етапи ігрової моделі навчання	41
Інструктивні поради учням	42
Розігрування та обговорення суперечливої ситуації «розтрата»	42
Дискусія як засіб пізнавальної діяльності учнів	44
Організація проведення дискусії	44
Планування дискусії	44
Моделювання навчальних тем на основі дискусії	45
Метод «Прес»	45
Обери позицію	47
Дискусія «Телевізійне ток-шоу»	47

Метод проектів	48
Проект «Громадянин»	49
Тренінгові методи навчання	60
Характеристика головних методичних прийомів тренінгу	62
Критичне мислення як багатовимірне бачення світу.	
Теорія і практика	65
Методичні вказівки щодо проведення дискусії з моральних проблем	68
Критичне мислення в умовах впливу ЗМІ та Інтернету	69
Етапи критичного мислення	69
Структура уроків критичного мислення	70
Як аналізувати інформацію	70
Практика й досвід. Структура уроків при застосуванні інтерактивних методик	72
Післямова	75
Використана література	78

СУЧАСНИЙ УРОК: ВИМУШЕНІСТЬ ЗМІН

У Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента у квітні 2002 року, ставиться завдання постійного оновлення змісту освіти та навчально-виховного процесу.

Він повинен будуватися відповідно до потреб особистості та індивідуальних можливостей дітей, зростання їх самостійності і творчої активності, що в кінцевому результаті повинно зміцнити демократичні основи громадянського суспільства і прискорити його розвиток.

У цьому навчальному році буде зроблено перший крок щодо профілізації старшої школи. Це вимагає організації навчання відповідно до здібностей, здатності до навчання, таланту дитини. Необхідна переорієнтація на людину, на те, щоб створити можливості кожному стати самим собою. Основи цих значимих змін закладаються в освітньому закладі безпосередньо на уроці. Яким же повинен бути урок в таких умовах? Як на уроках закладаються підвалини майбутніх змін?

Аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить, що зміни неможливі без застосування на уроках інтерактивних технологій, які ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільного обміну думками, авансуванні успіху.

Пропонуємо вам теорію і практику використання інтерактивних технологій. Матеріали збірника — це результат участі автора у Всеукраїнському семінарі «Демократизація сучасної школи на засадах інтерактивної взаємодії учасників навчально-виховного процесу», організованому благодійною організацією «Вчителі за демократію та партнерство» (директор — професор О. Пометун), а також результат використання літератури, наданої організаторами семінару.

Кардинальні зміни в освіті, що почалися декілька років тому і торкнулися її глобальних аспектів (зміст освіти, стандарти, 12-річний термін навчання, комп'ютеризація та ін.), дещо послабили увагу до уроку, і вчителі

*Не бійтеся досконалості.
Вам її не досягти.*

С. Далі

знизили рівень підготовки до нього. Це ще більше посилило небажання сучасних дітей вчитися, послабило інтерес до шкільних предметів, учні стали пасивні і неуважні на уроках. Звичайно, цьому є конкретні причини. Розглянемо їх.

ПРИЧИНИ ЗАГУБЛЕНОГО ІНТЕРЕСУ ДО ЗНАНЬ

До найбільш поширених належать невміння вчитися й долати труднощі пізнавальної діяльності. Навчання — це нелегка праця, яка вимагає від учня багатьох спеціальних навичок, чимало сили волі, без чого неможливо досягти успіху у навчанні.

*Який розумний батько
посилає свою дитину до
школи, щоб вона дізнавалася,
що думає вчитель?*

Св. Августин

2) На друге місце потрібно поставити об'єм та складність матеріалу, який треба засвоїти і запам'ятати. Хоча давно відомо, що передавати школяреві всі знання, накопичені людством, утопічно та шкідливо, зміст шкільної освіти продовжує розбухати [1].

3) Педагоги часто організовують діяльність без опори на бажання й мотиви учнів.

4) Ще одна важлива причина небажання вчитися — убогість шкільного життя і навчального процесу. Монотонність і одноманітність занять, діяльності вчителів, відсутність швидкої зміни подій, яскравих вражень і нових зустрічей та необхідність довгий час сидіти і майже не говорити — все це робить шкільне життя нудним і невеселим. І це тоді, коли навкруги стільки спокус: телебачення, комп'ютерні ігри, розваги на вулиці.

5) Не стимулює бажання вчитися бідність і непродуманість методики й організації навчального процесу. Вчитель з роками підбирає найбільш зручні методи і прийоми роботи, звикає до їх застосування і непомітно для себе може перетворитися (чи перетворюється) на одноманітно працюючу машину.

Застарілість матеріальних засобів навчання (прилади, наочність) і відсутність нових значно знижують якість уроків.

Це часто налаштовує учнів проти вчителів і навчання, або, іншими словами, школа відбиває в дітей бажання навчатися.

Багато які з педагогів до сьогодні будують урок за традиційною структурою, де переважають пасивні форми роботи учнів.

Негативним фактором є не стільки самі елементи структури, скільки те, що в силу традиції та інертності ці елементи практично з усіх предметів повторюються на кожному уроці. Одноманітність, як відомо, втомлює.

Але головна біда в тому, що на цих уроках учні пасивні, в переважній більшості отримують готові знання, урок ведеться у формі монологу вчителя.

Якщо такий підхід здійснювати постійно, протягом тривалого часу, то ми матимемо (і маємо) такі негативні наслідки, як нездатність учнів до аналізу і до самостійного осмислення інформації та неспроможність приймати незалежні рішення.

Учні на таких уроках швидко стомлюються не стільки від великих об'ємів матеріалу (так зване перевантаження, про яке так багато зараз говорять), скільки від недосконалості технології уроку, від методичного одноманіття й пасивності. Вони не вчаться думати самі, звикають до того, що все дається в готовому вигляді. З такою споживацькою психологією вони входять до життя.

Психологічні дослідження свідчать також про погіршення емоційного стану учасників навчально-виховного процесу: в дітей виникають хвороби, вони зневірюються у власних силах. Такі явища не поодинокі в нашій школі. Можна сказати, що існує пряма залежність між здоров'ям дітей, учителів та характером їх взаємодії. Це ніби розуміють усі. Але, на жаль, розуміння не означає реалізації цього положення на практиці. Свідченням цього є наявний стан здоров'я дітей, який дедалі погіршується через невміння педагогів налагодити оптимальну взаємодію.

Отже, назріло дуже серйозне протиріччя між фундаментальним, генеральним становищем уроку в системі освіти і байдужістю до нього в сучасних умовах. Одним зі шляхів виходу із цього становища є особистісне спрямування навчально-виховного процесу.

ОСОБИСТІСНЕ СПРЯМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Особистісний підхід до навчально-виховного процесу передбачає певну переорієнтацію свідомості вчителя, погляду на особистість учня та на себе як цінність та самоцінність. Тоді навчально-виховний процес набуде особистісного спрямування. Це по-перше. А по-друге, всі зміни в системі освіти повинні розглядатися в контексті удосконалення уроку.

З яких би позицій ми не розглядали загальну освіту, будь-який її аспект так чи інакше повинен бути націлений на організацію і проведення ефективного уроку.

Насамперед потрібно викликати і посилювати у школярів власні корисні мотиви діяльності, актуалізувати зв'язані з ними потреби, пропонувати матеріал, для якого характерна новизна, практична спрямованість, протиріччя, відповідність потребам учня.

Особливо сприятливо діють на школярів ситуації успіху, доброзичливий коментар відповіді на уроці, включення ігрових моментів у шкільні заняття. Багато чого з переліченого тут можна реалізувати, використовуючи інтерактивні технології навчання.

Але використання новітніх технологій потребує нового педагогічного мислення, на шляху якого постають певні проблеми та перешкоди: це вплив освітніх традицій, почуття дискомфорту, яке спричиняють будь-які зміни, брак мотивації до змін, моделей та інформації стосовно ефективного навчання. Однак сьогодні, коли перед школою стоїть завдання розвитку особистості, критичного мислення та гуманізації освіти, на уроках потрібно використовувати широкий спектр особистісно орієнтованих технологій. Навчання має підпорядковуватися не повідомленню матеріалу й перевірці знань, а виявленню досвіду учнів щодо викладеної вчителем інформації.

Освітній процес на такому уроці повинен бути не стільки інформативним, скільки розвивальним.

Потребує зміни й режисура уроку. На ньому учні не тільки слухають розповідь вчителя, а співпрацюють з ним у діалозі, висловлюють свої думки, діляться інформацією. Завдання вчителя — пропонувати свою точку зору з позиції наукового знання, а не змушувати учня схилитися до своєї думки, розвивати критичне мислення школярів, що означає навчати здатності самостійно аналізувати інформацію; навчати вмінню бачити помилки або логічні порушення у твердженнях партнерів; аргументувати свої думки, змінювати їх, якщо вони неправильні, прагнути пошуку оптимальних рішень тощо.

Є безліч шляхів формування критичного мислення в школярів. Але найголовніше: зміст і методичне забезпечення шкільної освіти не повинні привчати молодь до «єдино правильних істин», до одновимірного бачення світу [6].

Якщо ми хочемо включити особистість в освітній процес (той же урок), вона повинна побачити в ньому свою значимість, мотиви власної діяльності. Учні повинні знати норми навчальної діяльності та її етапи (в контексті уроку, теми і т. д.). Але ці норми повинні бути достатньо вільні; те, що заважає досягненню мети і є зайвим у нормах (як іти до дошки, вставати

із-за стола, піднімати руку і т. п.) повинно бути відкинуто.

Ключову роль в особистісно орієнтованій діяльності відіграє надання учневі можливості вибору для нього як суб'єкта діяльності способів просування до мети.

Це може бути вибір варіанту відповіді домашнього завдання, варіанту складання конспекту — все, що, не порушуючи ходу пізнання, дозволяє учневі усвідомити процес суб'єктивного вибору, відповідальності за цей вибір і його результат.

Наприклад, одна справа — викликати трьох учнів і дати їм завдання, зовсім інша — назвати прізвища і запропонувати учням самим вибрати варіант завдання.

Таке постійне тренування здатності до вільного вибору і відповідальності більше всього сприяє психологічній захищеності учнів [10].

ВНУТРІШНЬОШКІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Потреба людини в захищеності — це не якась примха, а одна з найважливіших умов її повноцінного розвитку. Створити атмосферу захищеності може лише той педагог, який сам шанується, захищає й сам відчуває себе захищеним. Таку захищеність створює розумне керівництво та контроль за навчально-виховним процесом. Контроль направляється не на пошук недоліків, а на пошук цікавих методів роботи вчителя, оригінальних прийомів; контроль повинен бути гнучким, моніторинговим. Слід уникати жорсткого контролю та обов'язкового покарання підлеглих. Завдання керівника — бачити в людині кращі риси. Для цього треба виховувати позитивне мислення щодо себе та інших.

Керівник школи повинен наперед прогнозувати помилку педагога, наперед консультувати, створити умови, щоб учитель не помилявся. Отже, все починається із самого себе.

Отже, воля до досконалості і вимогливість до самого себе повинні стати найвищим сенсом діяльності керівника та всіх учасників педагогічного процесу. Тобто в нових умовах ми всі маємо побудувати себе заново внутрішньо, духовно, бо тільки так можна досягти успіху.

З точки зору нового мислення керівник не повинен критикувати підлеглих, адже відомо: ніщо так не вбиває людську гідність, як неконструктивна критика з боку керівництва. Критика нікому не приносить користі.

*Хто хоче зрушити світ,
той нехай почне із себе.*

Сократ

Вона ставить людину в позицію оборони і лише стимулює пошуки виправдань [8].

У продовження розмови про контроль хотілося б зауважити, що на-
чальник управління освіти і науки Київської обласної державної адміністра-

*Чи потрібно ходити на
уроки до вчителів?*

І. Лікарчук

рації, доктор педагогічних наук Ігор
Леонідович Лікарчук висловлює дум-
ку про необов'язковість відвідування
уроків директором школи, якщо це не
спричинено двома обставинами.

Перша — коли вчитель просить у директора допомоги, а друга — якщо директор має інформацію, що вчитель на уроці припускається антипедагогічних дій щодо учнів. Лише за таких умов відвідування уроків для керівника має стати обов'язковим. «Більше того, я твердо переконаний, — говорить І. Лікарчук, — що вчитель має право не пустити директора на урок, якщо це не зумовлено надзвичайними обставинами. До речі, ці обставини мають бути чітко обумовлені у Правилах внутрішнього розпорядку. Керівник може відвідати урок, якщо йому самому варто повчитися в педагога, як його проводити».

Довгі роки теоретична наука формувала в керівників-практиків думку про те, що виключно від учителя залежить ефективність реалізації завдань навчально-виховної роботи, а всі інші невід'ємні складові педагогічного процесу є малозначущими чинниками, які неспроможні принципово вплинути на кінцеві показники роботи школи.

Помилковість такого погляду доводять, зокрема, дослідження І. Підласого, який майже 25 років вивчає проблеми ефективності шкільного уроку: близько 80 % чинників, що визначають результативність навчально-виховного процесу, безпосередньо не залежать від зусиль та професійної майстерності педагога.

У теорії управління є думка, згідно з якою контроль не пов'язується зі структурою функцій управління і внутрішньошкільний контроль розглядається відокремлено від інших видів діяльності керівника.

Це призвело до абсолютизації внутрішньошкільного контролю та перетворення його на самоціль і знаряддя адміністративного впливу на вчителя, процес та результати його професійної діяльності.

У часи демократизації усіх сторін життя суспільства і школи подібні погляди на призначення внутрішньошкільного контролю та масова практика його застосування на таких засадах суперечать принципам

реформування освіти в Україні, заважають підвищенню ефективності управлінської діяльності адміністрації шкіл.

У сучасних умовах будь-яке посилення внутрішньошкільного контролю, спрямованого виключно на особу вчителя та його діяльність, неминуче призводить до зростання адміністративного тиску на вчителя і до подальшої руйнації мотиваційної сфери педагогічної праці, а сам контроль стає непродуктивним.

Практика доводить, що величезний обсяг інформації про стан навчально-виховного процесу і рівень загальноосвітньої підготовки школярів та їхньої вихованості, який накопичується в школах у процесі внутрішнього контролю, погано аналізується, що не дозволяє своєчасно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки під час оцінювання явищ навчально-виховного процесу та інших сторін діяльності школи.

За результатами контролю у значній частині випадків не вживаються адекватні управлінські заходи щодо виправлення становища відповідно до мети й завдань діяльності педколективів.

На жаль, деякі керівники педколективів уникають чіткого формулювання цілей і обмежуються визначенням загальних напрямів удосконалення навчально-виховного процесу: «поліпшити», «покрашити», «поглибити», «активізувати». Теорія і практика доводять, що ступінь реалізації заявлених таким чином цілей неможливо оцінити, а контроль у таких випадках виявляється абсолютно безпорадним і виступає чинником, який лише погіршує ситуацію і дискредитує самого керівника.

Теорія педагогічного менеджменту закликає контролювати в першу чергу результати навчально-виховного процесу: рівень загальноосвітньої підготовки учнів та їхньої вихованості.

Контроль за результатами — постійна турбота директора школи, який прагне забезпечити високу ефективність своєї управлінської діяльності.

Під таким кутом зору абсолютно виправданим є запровадження нових критеріїв оцінювання і державної підсумкової атестації навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти.

Другим важливим об'єктом внутрішньошкільного контролю з точки зору сучасної теорії управління має бути якість організації навчально-виховного процесу: його програмно-методичне забезпечення, раціональне використання наявної матеріально-технічної бази шкіл, упровадження інноваційних педагогічних та інформаційних технологій.

І нарешті, контроль за роботою вчителів. Слід зазначити, що для ефективного управління школою важливим є не прискіпливий пошук недоліків у роботі педагогів, а оперативне розв'язання проблем, які постають у повсякденній діяльності, щодо виконання завдань, досягнення цілей школи, визначених на навчальний рік та на перспективу.

Таким чином, контроль у школі повинен відігравати водночас інформаційну, стимулюючу, коригуючу і методичну (навчальну) функції.

Якість та результативність контролю визначаються не кількістю перевірок, а глибиною та детальністю аналізу, ефективністю прийнятих на його основі управлінських рішень та ступенем їх реалізації.

Таким чином, усі зміни в освіті потрібно розглядати й вирішувати в контексті уроку. З яких би позицій ми не розглядали загальну освіту, будь-який її аспект, так чи інакше повинна бути націленість на організацію і проведення ефективного уроку. Один зі шляхів підвищення ефективності уроку — застосування інтерактивних методів навчання, які вирішують завдання не тільки отримання знань, але й, у більшій мірі, навичок, умінь; не пошук єдино правильної відповіді, а вміння вирішувати проблему. Сьогодні важливим для нас є не лише зміст навчання, а й процес його передачі.

Завдання вчителя зводиться до організації такого процесу навчання, при якому учні активно приймали б участь у проведенні занять, отримували знання, моделюючи ситуації та вирішуючи певні задачі.

Методичним службам необхідно формувати нове педагогічне мислення педагогічних працівників, уміння гуманізувати процес, створити такі умови, в яких учень не може навчатися нижче своїх можливостей, не може залишитися байдужим спостерігачем життя освітнього закладу.

Управління школою повинно орієнтуватися на особистість, ставити в центр діяльності особистість педагога. Його особистість розглядається як повноправний суб'єкт управлінського процесу. У межах певних норм діяльності особистість повинна мати право на вільний вибір шляху досягнення визначених цілей, на індивідуальний стиль діяльності, на творчий підхід до справи.

Потрібно підтримувати успіх підлеглих, персоналізувати внесок кожного у спільну діяльність. Інакше в людини виникає відчуття відчуження від результатів своєї праці, відчуття, що її використали як річ. У результаті знижується мотивація до праці і її ефективність.

Слід уникати жорсткого та обов'язкового покарання підлеглих. Завдання керівника — бачити в людині кращі риси. Для цього треба виховувати позитивне мислення щодо себе та інших.

Пам'ятаймо: тільки в демократичному суспільстві можливе застосування технологій, що ґрунтуються на основі взаємодії, самоповаги, самоконтролю.

Як організувати навчання в сучасних умовах — читайте далі.

СУТНІСТЬ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії усіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання. Воно ефективно сприяє формуванню цінностей, навичок і вмінь, створенню атмосфери співпраці, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу.

*Не тільки сама істина дає
впевненість, але й пошук її.*

Б. Паскаль

Педагог виступає в ролі організатора процесу навчання, лідера групи. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем.

Для інтерактивного навчання характерне досягнення навчальних досягнень шляхом упровадження інноваційних технологій, пошуку відповіді на питання «Як навчати? Як створити умови?», а не традиційне «Що вивчати?». Такий підхід вже вичерпаний практикою освіти.

Перш ніж почати ґрунтовний розгляд інтерактивних навчальних технологій, зауважимо, що термін «пасивне навчання» є умовним, адже будь-яка організація навчального процесу неодмінно передбачає певний рівень пізнавальної активності суб'єкта (учня), інакше досягнення навіть мінімального результату неможливе. Характерне те, що учень у такому навчанні виступає в ролі «об'єкта» навчання і має засвоїти й відтворити матеріал, переданий йому вчителем, текстом підручника тощо, тобто джерелом правильних знань. У цьому випадку використовують методи, що вимагають від учнів лише слухати й дивитися (лекція-монолог, читання, пояснення, демонстрація й відтворювальне опитування учнів). Учні, як правило, мало спілкуються один з одним або зовсім не спілкуються і не виконують жодних творчих завдань.

Активний тип навчання передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Учень виступає

«суб'єктом» навчання, виконує творчі завдання, вступає в діалог з учителем.

Основними методами цього навчання є: самостійна робота, проблемні й творчі завдання, що розвивають творче мислення (часто домашні), питання учня до вчителя і навпаки.

З ІСТОРІЇ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Інтерактивні підходи до навчання не нові для української школи. Вони використовувалися ще в перші десятиліття минулого століття й були поширені в педагогіці та практиці української школи. Лабораторно-бригадний і проектний методи, робота в парах змінного складу, виробничі й трудові екскурсії та практики, які застосовувалися у ті часи, були передовим словом не лише в радянській, а й у світовій педагогіці.

Використання цих методів і форм навчання в окремих школах давало непогані результати. Так, у школі, організованій А. Рівіним у 1918 році, учні різного віку, навчаючись у парах змінного складу, за один рік засвоювали програму 3—4 років навчання. Ці методи навчання знайшли підтримку в учителів, але вони запроваджувалися в освітніх закладах без належного методичного забезпечення, теоретичного осмислення й експериментальної перевірки.

Застосування цих методів виявило певні проблеми й ускладнення: зниження ролі вчителя в навчальному процесі, неекономне витрачання навчального часу, відсутність в учнів достатньої мотивації для такого типу навчання. За сталінських часів такі методи взагалі були визнані непотрібними і піддані нищівній критиці. Вже на початку 30-х рр. XX ст. українська школа перетворилася на авторитарну, репродуктивно-орієнтовану, з панівною стандартизацією й уніфікацією засобів, форм і методик навчання.

Подальшу розробку елементів інтерактивного навчання ми можемо знайти у працях В. Сухомлинського, у творчості вчителів-новаторів 70—80-х рр. XX ст. (Ш. Амонашвілі, В. Шаталова, Є. Ільїна, С. Лисенкової та ін.), у теорії розвивального навчання. Однак за радянських часів творчість окремих педагогів була скоріше винятком, ніж правилом.

Наприкінці XX ст. інтерактивні технології набули поширення в теорії та практиці американської школи.

В останні роки в нашій школі стали широко використовувати їх при викладанні різноманітних предметів.

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ: «ЗА» І «ПРОТИ»

Усе викладене вище зовсім не означає, що потрібно використовувати лише інтерактивне навчання. Для навчання важливі всі рівні пізнання й усі види методик. Як можна помітити з опису різноманітних інтерактивних технологій, неодмінною складовою їх є так звані пасивні методи. Сильні й слабкі аспекти пасивного та інтерактивного навчання можна подати у вигляді таблиці. Активне навчання посідає проміжне місце між ними.

Дайте молодим те, в чому вони відчувають потребу, щоб стати незалежними від нас, робити свій вибір.

К. Поппер

Критерії порівняння	Пасивне навчання	Інтерактивне навчання
1. Обсяг інформації	За короткий проміжок часу можна пройти великий обсяг інформації	Невеличкий обсяг інформації потребує значного часу
2. Глибина вивчення змісту	Як правило, досягається тільки на рівні знання й розуміння	Учні засвоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінку)
3. Відсоток засвоєння	Як правило, невисокий	Як правило, високий
4. Контроль над процесом навчання	Викладач добре контролює обсяг і глибину вивчення, час і хід навчання. Результати роботи учнів передбачувані	Викладач має менший контроль над обсягом і глибиною вивчення, часом і перебігом навчання. Результати роботи тих, хто навчається, менш передбачувані
5. Роль особистості педагога	Особистісні якості педагога залишаються в тіні, він виступає як джерело знань	Педагог сильніше розкривається перед учнями, виступає як лідер, організатор
6. Роль учнів	Пасивна; учні не приймають важливих рішень щодо процесу навчання	Активна; учні приймають важливі рішення стосовно процесу навчання
7. Джерело мотивації навчання	Зовнішнє (оцінки, педагог, батьки, суспільство)	Внутрішнє (мотиви самого учня)

Проаналізувавши цю таблицю, вчитель може обрати тип навчання залежно від завдань і умов роботи. Як правило, сучасна система навчання вимагає від учителя охоплення великого обсягу інформації і зорієнтована на рівні «знання» й «розуміння». Це змушує педагога до використання переважно пасивного навчання. Були часи, коли вчитель мав можливість передати своєму учню весь обсяг відомої на той час інформації з будь-якого предмета. Тоді використання пасивних методик було виправдане.

У сучасному світі неможливо одній людині знати все навіть в окремій галузі знання. Учніам потрібні інші навички: думати, розуміти сутність речей, осмислювати ідеї й концепції і вміти шукати потрібну інформацію, тлумачити її і застосовувати за конкретних умов. Саме цьому сприяють інтерактивні технології.

Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 80-і рр. XX ст., засвідчують, що інтерактивне навчання дає можливість збільшити відсоток засвоєння матеріалу, впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю (дії, практику).

Найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція — 5 %, читання — 10 %), а найбільших за умов інтерактивного (дискусійні групи — 50 %, практика через дію — 75 %, навчання інших або негайне застосування знань — 90 %). Це, ясна річ, середньостатистичні дані, й у конкретних випадках результати можуть різнитися, але в середньому таку закономірність може простежити кожен педагог [5].

При застосуванні інтерактивного навчання педагог зустрічається з певними труднощами.

Щоб подолати ускладнення в застосуванні інтерактивних технологій і перетворити їх слабкі боки на сильні, вчителю треба пам'ятати:

- Інтерактивні технології потребують певної зміни всього життя класу, а також значної кількості часу для підготовки як учнів, так і педагога. Починати потрібно з поступового використання цих технологій, якщо ви або учні з ними не знайомі. Можна розробити спеціальний план поступового впровадження інтерактивних технологій. Краще ретельно підготувати кілька інтерактивних занять у навчальному році, ніж часто проводити похапцем підготовлені «ігри».
- Можна провести з учнями особливе «організаційне заняття» й розробити разом з ними «правила роботи в класі». Необхідно налаштувати учнів на сумлінну підготовку до інтерактивних занять. Використовувати спочатку прості інтерактивні технології: роботу в парах, у малих групах, мозковий штурм тощо. Коли в учнів з'явиться досвід такої роботи, ці заняття проходитимуть значно легше, а підготовка не забиратиме багато часу.
- Використання інтерактивних технологій — не самоціль. Це лише спосіб створення атмосфери в класі, котра найліпшим чином сприяє співпраці, порозумінню та доброзичливості, дає змогу по-справжньому реалізувати особистісно орієнтоване навчання.

- Якщо застосування інтерактивних технологій у конкретному класі веде до протилежних результатів, слід переглянути стратегію й обережно ставитися до використання таких методів. Можливо, варто обговорити цю ситуацію з учнями (чи правильно ви розумієте й використовуєте методику, чи готові ви та учні до її використання)?

Хоч слова «Так» і «Ні» короткі, все ж вони вимагають серйозних роздумів.

Піфагор

Застосування інтерактивних технологій вимагає старанної підготовки вчителя й учнів. Вони повинні навчитися успішно спілкуватися, використовувати навички активного слухання, висловлювати власні думки, переконувати й бути переконливими й толерантними, розуміти інших, ставити запитання і відповідати на них.

СПІЛКУВАННЯ

Спілкування — це процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями й навичками, а також результатами діяльності. Воно є природним для людини, бо вона здатна нормально розвиватися в суспільстві, тільки спілкуючися з іншими людьми.

Єдина реальна розкіш — це розкіш людського спілкування.

А. де Сент-Екзюпері

Утім, успішне спілкування залежить не тільки від знання й дотримання звичаїв і традицій, а й від вихованості та ввічливості.

ПРАВИЛА УСПІШНОГО СПІЛКУВАННЯ

Успішним вважається таке спілкування, коли нам вдалося досягти очікуваного результату: отримати потрібну інформацію, допомогу, інколи — просто дружню пораду, підтримку або задоволення від разом проведеного часу. Досягти своєї мети в спілкуванні можна лише тоді, коли вас розуміють і ви розумієте інших.

Основою різних форм спілкування є бесіда, діалог (за визначенням словника — «взаємна розмова»). У бесіді обмінюються інформацією,

Одне з найкращих правил бесіди: ніколи не говори того, що хоча б один із присутніх не хотів би чути.

Д. Свіфт

знайомляться з новими ідеями, висловлюють наболіле, дістають розумну пораду, відчувають емоційне задоволення, естетичну насолоду.

1. Повноцінне спілкування залежить від обох партнерів.
2. Для повноцінного спілкування ми маємо об'єднати обидві «мови»: мову слів і мову тіла (жести, посмішка).
3. Важливим у спілкуванні є вміння говорити й уміння слухати.
4. Правила активного слухання:
  - 4.1. Використовуйте мову тіла: сідайте обличчям до того, з ким говорите, нахилийтеся вперед, встановіть контакт очима.
  - 4.2. Застосовуйте звуки та жести заохочення: підтримуйте співрозмовника доброзичливою посмішкою, словами «так-так»... тощо, хитанням головою.
  - 4.3. Ставте уточнюючі запитання: вони допомагають прояснити ситуацію, уточнити дещо з того, що вже відомо. Їх треба застосовувати обережно: коли людина схвильована або роздратована, варто утримуватися від будь-яких запитань, давши їй змогу висловитися.
5. Намагайтеся уникати таких дій:
  - 5.1. Переривати співрозмовника.
  - 5.2. Демонструвати позою або виразом обличчя, що ви не готові зараз слухати.
  - 5.3. Давати поради.
  - 5.4. Змінювати тему розмови або переводити розмову на себе.
  - 5.5. Давати оцінку людині, яка говорить.
  - 5.6. Підганяти того, хто говорить.
6. Під час висловлювання своїх думок:
  - 6.1. Чітко формулюйте свою точку зору, добираючи слова, зрозумілі не лише вам, а й співрозмовнику.
  - 6.2. Говоріть від себе: «я так думаю», «я вважаю», «я відчуваю».
  - 6.3. Будьте конкретними — не говоріть загальних або відомих усім речей.
  - 6.4. Намагайтеся зацікавити партнера по спілкуванню.

ПЕРШІ КРОКИ ДО УСПІХУ У СПІЛКУВАННІ

*Хто не вміє говорити,
кар'єри не зробить.*

Наполеон

Для спілкування важливо встановити контакт зі співрозмовником. Є певні правила, дотримання яких під час спілкування наближує до людини. Вони, мож-

ливо, не переконують співрозмовника, не можуть стати першими кроками до зближення у спілкуванні.

1. «Власне ім'я»: звучання власного імені завжди приємне (підсвідомо) людині.

Використовуйте в розмові «приємну мелодію імені» співрозмовника.

2. «Дзеркало відносин»: посмішка на обличчі — ознака про добрі стосунки. Щоб позитивно налаштувати до себе співрозмовника, стежте за виразом свого обличчя. Не варто весь час «тримати» усмішку, втім треба пам'ятати, що лагідна усмішка здатна притягувати людей.
3. «Золоті слова»: говоріть компліменти, тобто слова, що трохи перебільшують позитивні риси співрозмовника. Треба пам'ятати: щоб комплімент був «справжнім», він має бути однозначним, без гіпербол (перебільшення позитивного має бути незначним), урахувати власне ставлення людини до тих якостей, про які говорите, не містити рекомендацій щодо їх поліпшення, не містити «ложки дьогтю».

Практична вправа

Дайте завдання учням виконати таку вправу:

1. Поверніться до свого сусіда чи сусідки і протягом двох хвилин розповідайте про себе з теми: «У вільний час мені подобається...». Хай ваш партнер чи партнерка вислухають вас, застосовуючи правила активного слухання.
2. Нехай слухачі впродовж хвилини переказують почуте.
3. Обміняйтеся ролями.
4. Обговоріть, які правила активного слухання продемонстрував ваш партнер? Чого бракувало вам, коли ви говорили? Що для вас було легшим: розповідати, слухати, переказувати? А що важче?
5. Зробіть для себе висновки. Що ви вже вмієте? Чого ще треба навчитися?

ЗРОЗУМІЙ СПІВРОЗМОВНИКА

Часто буває так, що люди, які ніби уважно слухають одне одного, не можуть порозумітися. Це результат того, що ми приписуємо співрозмовнику думки, емоції та потреби, йому зовсім не притаманні. Є гарний спосіб уникнути такої проблеми, переконатися,

чи добре ми зрозуміли співрозмовника:

*Не поспішай говорити,
поспішай слухати.*

Українське прислів'я

*Говорити можуть усі,
а розмовляти мало хто.*

Стародавній вислів

перифразування, тобто повторення, переказування своїми словами того, що сказала інша людина, починаючи зі слів «Ти маєш на увазі те, що...» або «Якщо я правильно зрозумів(ла)...» чи із запитання «Я тебе правильно зрозумів(ла)?».

Практична вправа

1. Оберіть теми для обговорення і влаштуйте між чотирма–шістьма учнями короткий обмін думками з обраної вами теми.
2. Кожне висловлювання має починатися повторенням змісту розповіді попереднього промовця зі слів «Якщо я правильно зрозумів(ла)...» і запитанням, метою якого є перевірка намірів автора попереднього висловлювання: «Чи добре я тебе зрозумів?». Потім стисло викладіть свою думку.
3. Обговоріть після 7–10 хвилин діалогу: чи був спосіб перифразування корисним? Чому? Чи допомогло це зрозуміти співрозмовника?

УМІННЯ ЗАПИТУВАТИ

Чи правильно ми зрозуміли людину, можна визначити також за допомогою відповідних запитань: уточнити почуте, з'ясувати для себе окремі аспекти, отримати додаткову інформацію. Ставити влучні запитання — непроста справа. Якщо відповідь співрозмовника вас не задовольнила, це інколи означає, що ви неправильно поставили запитання.

Як правильно ставити запитання:

1. Формулюйте запитання конкретно і зрозуміло.
2. Застосовуйте відкриті та закриті запитання залежно від поставленої мети. Відкриті — це запитання, у відповідях на які запитуваний може викласти власну думку, тому використовуйте їх, коли потрібно здобути інформацію або підтримати розмову.
Закриті — такі запитання, на які можна відповісти лише «Так» чи «Ні» або обрати одну з відповідей, що відтворюють зміст висловленого раніше. Їх задають, якщо потрібна згода людини або в разі, коли перевіряємо, наскільки співрозмовник нас розуміє чи стежить за нашими думками.
3. Використовуйте шість «журналістських» запитань з метою здобуття різнобічної інформації стосовно конкретної події: хто, що, де, коли, як, чому? (Всі вони відкриті і «підштовхують» співрозмовника розповідати нам якомога більше).
4. Намагайтеся уникати тенденційних запитань (які приховують відому відповідь або провокують наперед визначену відповідь).

Практична вправа

1. Об'єднайтеся в групи по чотири—шість осіб. Пригадайте якусь відому всім пісню, вірш, історію. Спробуйте поставити до них шість журналістських запитань: три закритих, три відкритих.
2. Представте свої запитання групі. Після вправи обговоріть, чи були ваші запитання влучними, цікавими? А в інших групах? Чи на достатньому рівні є ваше вміння запитувати?

«РЯТУВАЛЬНЕ КОЛО» ТОЛЕРАНТНОСТІ

У людському житті не можна обійтися без зіткнення протилежних поглядів, бо в ньому завжди є суперечливість, протилежні позиції і думки. І це нормально.

Суперечку не слід відкидати хоча б із тієї причини, що вона дає змогу вибрати кращу думку серед багатьох інших.

Криком дуба не зрубаєш.

Українське прислів'я

Варто навчитися правильно використовувати цю форму людського спілкування. Як правило, у спілкуванні суперечка набуває форми дискусії — широкого публічного обговорення спірного питання або полеміки — гострого обміну думками, часто в письмовій формі.

Загальних правил суперечки не буває. Але чимало залежить від умінь учасників дискусії, їх здатності бути толерантними. Це слово останнім часом набуло широкої популярності. У перекладі з латини означає «терпіння». У медицині це слово означає здатність організму переносити вплив тих чи інших чинників. У суспільстві це означає терпимість до інших думок, поглядів, традицій. У безмежному морі різних поглядів та ідей, що належать людям різних країн, на допомогу має прийти «рятувальне коло» толерантності.

Для того щоб досягти успіху у власному житті, не витрачати сил на конфлікти, потрібно сформувати в собі толерантність як рису характеру.

Якщо ми прагнемо бути толерантними, то мусимо:

1. Бути готовими до того, що всі люди різні — не кращі, не гірші, а просто різні.
2. Навчатися сприймати людей такими, якими вони є, не намагаючися змінити в них те, що нам не подобається.
3. Цінувати в кожній людині особистість і поважати її думки, почуття, переконання незалежно від того, чи збігаються вони з нашими.
4. Зберігати «власне обличчя», знайти себе і за будь-яких обставин залишатися собою.

Практична вправа*Обережність у словах вище за красномовність.***Ф. Бекон***Хороші манери складаються з дрібних самопожертв.***Р. Емерсон**

Проаналізуйте в групах ситуації, оберіть свій варіант відповіді й поясніть його.

Ситуація 1

Петро має не типову, як здається багатьом, для хлопця звичку — носити занадто яскравий одяг. Як поводитися тим, кому такий стиль не подобається?

Варіанти:

1. Постійно демонструвати своє негативне ставлення, в різкій формі рекомендувати змінити одяг.
2. Виходити з того, що людина має право на самовираження і може вдягатися так, як їй подобається.
3. Вимагати дотримуватися на заняттях у школі загального стилю одягу.

Ситуація 2

Людмила часто пропускає уроки без поважних причин. Як ставитися до цього?

Варіанти:

1. Засуджувати ці вчинки учениці.
2. Вважати, що це — особиста справа Людмили, й не втручатися.
3. З розумінням поставитися до проблем Людмили, поступово заохочувати її до навчання.

Ситуація 3

Іван постійно виявляє неповагу до інших, брутальність до своїх товаришів. Що робити?

Варіанти:

1. Прагнути уникати спілкування з Іваном.
2. Відповісти брутальністю на брутальність.
3. «Ковтати» образи й проводити з учнем роз'яснювальну роботу.

Ситуація 4

Ваша подруга вдягла на вечірку вбрання, яке їй не личить і недоречно на такій вечірці. Що ви зробите, аби ваша подруга не була посміховиськом?

Варіанти:

1. Натякну, що вона виглядає кумедно.
2. Коректно вкажу їй на недоречність такого вбрання.
3. Запропоную ультиматум: або вона перевдягається, або йде одна.

Ситуація 5

Ви прихильниця здорового способу життя. Ваша молодша сестра не робить зарядку, багато їсть, палить. Що ви зробите?

Варіанти:

1. Зроблю вигляд, наче нічого не помічаю.
2. Розповім батькам: хай вони вирішують, що робити.
3. Пояснюватиму переваги здорового способу життя й залучатиму її до спільних занять спортом.

Насамкінець слід зауважити, що, застосовуючи інтерактивні методи навчання, педагог має старанно планувати свою роботу:

1. Дати учням завдання для попередньої підготовки – прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі завдання.
2. Відібрати для уроку такі інтерактивні вправи, які послугують учням «ключем» до засвоєння теми.
3. Під час самих інтерактивних вправ дати учням час подумати над завданням, намагатися, щоб діти виконували його серйозно, а не механічно або «граючись».
4. Старанно вивчати й обмірковувати матеріал, зокрема додатковий, наприклад: різноманітні тести, приклади, ситуації, завдання для груп.
5. Ретельно планувати і розробляти заняття: визначати хронометраж, ролі учасників, готувати питання і можливі відповіді, розробити критерії оцінки ефективності заняття.
6. Мотивувати учнів до вивчення теми шляхом добору найцікавіших випадків, проблем; оголошувати очікувані результати (мету) заняття і критерії оцінки роботи учнів.
7. Передбачати різні методи привернення уваги учнів, налаштування їх на роботу, підтримання дисципліни, необхідної для нормальної роботи аудиторії.

Отже, ми розглянули підготовчий етап застосування інтерактивних технологій. Далі подаємо моделі інтерактивного навчання.

КООПЕРАТИВНЕ НАВЧАННЯ

Кооперативна (групова) навчальна діяльність — це форма (модель) організації навчання в малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою. Така модель легко й ефективно поєднується з традиційними фор-

Не досить оволодіти премудрістю, потрібно також уміти користуватися нею.

Цицерон

мами та методами навчання і може застосовуватися на різних етапах навчання.

За такої організації навчання вчитель керує роботою кожного учня опосередковано, через зав-

дання, якими він спрямовує діяльність групи. Кооперативне навчання відкриває для учнів можливості співпраці зі своїми ровесниками, дає змогу реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню учнями вищих результатів засвоєння знань і формування вмінь.

Знання збираються по краплині, як вода в долині.

Українське прислів'я

Ніхто в усьому мудрий не буває.

Українське прислів'я

Співпраця (кооперація) — це спільна діяльність з метою досягнення загальних цілей. У межах спільної діяльності люди намагаються досягти результатів, вигідних для них самих і для решти членів групи.

Кооперативне навчання — це такий варіант його організації, за якого учні працюють у невеликих групах, одержавши

інструкції від учителя. Потім вони виконують отримане завдання — до того часу, поки всі члени групи не виконають його успішно.

Спільні зусилля сприяють досягненню всіма членами групи взаємної користі, і, зрештою, виграють усі («Твій успіх іде на користь мені, а мій — на користь тобі»). Учні усвідомлюють, що всі члени групи приречені на спільну долю («Або ми потонемо, або впливемо, але разом»).

Успіхи кожного визначаються не тільки ним самим, а й зусиллями його товаришів. Усі члени групи пишаються успіхами один одного і разом святкують перемогу.

Успіх члена команди під час презентації результатів дослідження групою певної теми залежить як від його особистих зусиль, так і від внеску інших членів групи, котрі допомагають йому знаннями, вміннями й практичними

можливостями. Жоден член групи окремо не має всієї інформації, вмінь чи можливостей, необхідних для забезпечення успіху групової діяльності.

Зарубіжні дослідження кооперативного, конкурентного й індивідуально-го навчання мають тривалу історію і безперечно доводять, що співробітництво, на відміну від конкуренції та індивідуальної діяльності, забезпечує:

- а) вищий рівень досягнень і більшу продуктивність;
- б) панування турботливіших, чуйніших взаємин;
- в) міцніше психологічне здоров'я дітей, соціальну компетентність і самоповагу.

ТЕХНОЛОГІЯ СТРУКТУРУВАННЯ КООПЕРАТИВНОГО НАВЧАННЯ

Об'єднавши учнів у групи й поставивши їм завдання працювати разом, не можна розраховувати, що саме це заохочуватиме до спільної діяльності. Не всі групи є групами співробітництва. Об'єднання в групи нерідко завершується конкуренцією, причому в тісному просторі, або зумовлює окрему, індивідуальну діяльність, поєднувану з розмовами.

Педагоги самі себе обманюють, якщо думають, що добрих намірів і відповідних указівок («працюйте разом», «співпрацюйте», «будьте єдиним колективом») вистачить, щоб члени групи по-справжньому почали працювати разом.

Необхідно організувати урок таким чином, щоб учні справді працювали в режимі співпраці, а для цього треба запустити механізм співпраці. Суттєвими компонентами співробітництва є позитивна взаємозалежність, особистісна взаємодія, індивідуальна і групова підзвітність, навички міжособистісного спілкування і спілкування в невеликих групах, обробка даних про роботу групи.

Позитивна взаємозалежність

Це перший і найважливіший елемент при структуруванні кооперативного навчання. Його можна вважати успішно вибудованим, коли члени групи розуміють, що вони зв'язані один з одним такою мірою, що один не може бути успішним, якщо не будуть успішними всі. Коли позитивна взаємозалежність вибудована міцно, для всіх стає цілком зрозуміло, що:

- а) зусилля кожного члена групи потрібні й незамінні для успіху всієї групи;
- б) кожен член групи робить внесок у спільні зусилля групи. Це породжує відданість і зацікавленість не тільки у власному успіхові, а й в успіхах інших членів групи, що становить сутність кооперативного навчання. Якщо нема позитивної взаємозалежності, нема й співпраці.

Особистісна взаємодія

Це другий основний елемент спільного навчання, що стимулює діяльність. При цьому важливо, щоб учні розташовувалися обличчям один до одного. Вони мають разом займатися реальною діяльністю, спільно використовуючи наявні можливості, допомагаючи один одному, підтримуючи, заохочуючи й радіючи досягненням товаришів. Існують важливі види пізнавальної діяльності та міжособистісної динаміки, які можна здійснити лише тоді, коли учні сприяють навчанню один одного.

До них належать: усне пояснення шляхів розв'язання проблеми, передача друзям власних знань, перевірка розуміння й обговорення досліджуваних понять, поєднання досліджуваного матеріалу з уже вивченим. Кожен з цих видів діяльності може бути структурно включений у загальні завдання, одержувані групою, і в процес виконання їх.

Завдяки цьому групи кооперативного навчання є водночас системою академічної підтримки (кожен учень має когось, кому небайдужі його успіхи у навчанні, бере на себе зобов'язання з надання допомоги) й особистісної підтримки (кожен учень має когось, хто йому по-справжньому відданий). Саме завдяки особистісній взаємній підтримці в процесі навчання члени групи покладають на себе зобов'язання один стосовно одного і виявляють відданість загальним цілям.

Індивідуальна підзвітність

Це третій основний елемент кооперативного навчання. Два рівні підзвітності неодмінно структурно включаються в урок, що ґрунтується на кооперативному навчанні: група несе відповідальність за досягнення групових цілей, а кожен член групи має відповідати за результати своєї роботи.

Індивідуальна підзвітність існує, коли оцінюють діяльність кожного учня. При цьому результати повертаються у групу загалом і до кожного окремо, щоб з'ясувати, хто потребує більше допомоги, підтримки та схвалення в процесі навчання. Мета кооперативного навчання в групах полягає в тому, щоб кожен член групи реалізувався як повноправна особистість.

Учні навчаються спільно, але згодом набувають індивідуальної компетентності.

Розвиток міжособистісного спілкування та спілкування в невеликих групах

Це четвертий основний елемент спільного навчання. Спільне навчання складніше за конкурентне чи індивідуальне, оскільки учні мають одночасно

виконувати певне завдання (вивчення змісту навчального предмета) і здійснювати групову роботу (ефективно функціонувати як члени єдиної групи).

Вміння, необхідні для ефективної співпраці, не з'являються за змахом чарівної палички. Ці вміння необхідно розвивати.

Аналіз даних про роботу групи

П'ятим елементом кооперативного навчання є обробка (аналіз, опрацювання) даних про роботу групи. Таке опрацювання відбувається, коли члени групи обговорюють, наскільки успішно вони досягли своїх цілей, і підтримують ефективні робочі взаємини.

Група має з'ясувати, які саме дії окремих її членів корисні, а які безрезультатні, й дійти висновку стосовно подальшої діяльності, зокрема визначити, що залишити, а що змінити у своїй поведінці.

Отже, вищезазначені елементи співпраці дають можливість:

1. Застосувати кооперативне навчання за умов роботи за діючими навчальними програмами в межах звичайних курсів.
2. Перебудовувати уроки на принципах кооперативного навчання таким чином, щоб вони відповідали конкретній навчальній ситуації й давали змогу коригувати недоліки навчальних програм, підвищувати пізнавальний рівень учнів.
3. Діагностувати проблеми, що можуть виникнути в деяких учнів в умовах кооперативного навчання, втручатися з метою збільшення ефективності навчання в групі.

Організація групової діяльності

Організовуючи групову діяльність, потрібно:

1. Розподілити клас на групи з метою досягнення конкретного навчального результату.
2. Змінювати склад групи залежно від змісту й характеру навчальних завдань.
3. Визначити завдання кожній групі, яка розв'язує певну проблему (завдання може бути однаковим для всіх груп або різним за змістом і процедурою виконання).
4. Виконувати завдання в групі в такий спосіб, щоб можна було оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи окремо та групи загалом.

Кількість учнів у групі залежить від загальної кількості їх у класі, характеру й обсягу знань, що опрацьовуються, наявності необхідних матеріалів, часу, відведеного на виконання роботи.

Оптимальною вважають групу з трьох—шести осіб, бо за меншої кількості учням важко усебічно розглянути проблему, а за більшої складно визначити, яку саме роботу виконав кожен учень.

Зі збільшенням кількості членів групи збільшується рівень здатності набувати досвіду й навичок, проте підвищується ймовірність порушень правил поведінки, ухвалених усіма.

Розбіжності думок складніше подолати в групах з парною кількістю членів. Групам з непарною кількістю властива краща спроможність вибиратися з глухого кута.

Групи з двох осіб (пара) забезпечують високий рівень обміну інформацією і низький рівень розбіжності думок. Однак, якщо в такій групі запанують емоції, ситуація може надто ускладнитися, бо тут відсутня третя особа для примирення.

Групи з трьох осіб — найстабільніша групова структура.

П'ять осіб — оптимальна кількість навчальної групи, але замала для особистого визнання. Найкраще ця проблема вирішується практикою.

Об'єднання в групи вчитель може здійснювати на добровільних засадах або за результатами жеребкування.

Для цього необхідно:

1. Заздалегідь визначити склад груп, вивісити його в класі до початку уроку. У цьому разі вчитель контролює склад групи.
2. Можна запропонувати учням розрахуватися за порядком номерів, об'єднати їх за якимись спільними ознаками (замість номерів можна скористатися кольоровими картками, різноманітними предметами тощо).
3. Зберегти групи на кілька уроків у постійному складі або виділити (на певний час) постійно діючу групу експертів, спостерігачів тощо.

Треба лише пам'ятати, що демократичність інтерактивного навчання, його особистісна орієнтованість потребують обов'язкового залучення учнів до організації їхньої діяльності, тобто обговорення ними можливого складу груп, процедури групової діяльності, очікуваних результатів; необхідно досягнення демократичної згоди між учнями й учителем на всіх етапах навчально-виховного процесу.

Отже, групи можуть бути гомогенними (однорідними), тобто об'єднаними за певними ознаками, наприклад за рівнем знань, або гетерогенними (різнорідними). Бажано об'єднувати в одну групу сильних, середніх і слабких учнів. У різнорідних групах стимулюється творче мислення й інтенсивний обмін ідеями. Давайте достатньо часу для презентації різних точок

зору, для детального обговорення проблеми, для розгляду питання з різних боків. Намагайтеся формувати групи так, щоб до них входили й хлопці, й дівчата.

Найчастіше парну і групову роботу проводять на етапі застосування знань. Це може відбуватися одразу після викладу вчителем нового матеріалу, на початку нового уроку замість опитування, на спеціальному уроці, присвяченому застосуванню знань, умінь та навичок, або бути частиною повторювально-узагальнюючого уроку.

Корисні поради:

1. Уникайте слів «розподілятися», «розподіляти» (дітей на пари, трійки, групи тощо). Краще вживати слово «об'єднуйтеся»!
2. Все, що пропонують учні, має бути прийняте й обговорене.
3. Рішення учнів треба сприймати серйозно, якщо ви бажаєте налагодити процес навчання, взаємодії й розвитку навичок критичного мислення.
4. Ефективною буде робота в групі, яка не перевищує п'яти-шести учасників. Великі групи потребують інших технологій!

ТЕХНОЛОГІЯ РОБОТИ В ПАРАХ

Кооперативне навчання можна здійснювати не тільки в групах, а й у парах. Пара є різновидом навчального колективу, де відбувається взаємонавчання. Роботу в парах застосовують і як окрему технологію навчання, і як підготовчий етап до роботи в групах.

Робота в парах сприяє позитивному ставленню до навчання, розвиває вміння пристосуватися до роботи в групі, підготовлює ґрунт для широкого й ефективного застосування інтерактивних технологій. Вона має свої позитивні сторони і найефективніша на початкових етапах навчання. Її можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірки знань тощо.

За умов парної роботи всі діти в класі отримують рідкісну за традиційного навчання можливість говорити, висловлюватися. Робота в парах дає учням час подумати, обмінятися ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед класом. Вона сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватися і критично мислити, вміння переконувати й вести дискусію.

Один розум добре, а два краще.

Українське прислів'я

Використання такого виду співпраці внеможливорює ухилення учнів від виконання завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, які за інших умов потребують багато часу. Серед них можна назвати такі:

1. Обговорити короткий текст, завдання, письмовий документ.
2. Узяти інтерв'ю й визначити ставлення партнера до заданого читання, до лекції чи іншої навчальної діяльності.
3. Зробити критичний аналіз чи редагування письмової роботи один одного.
4. Сформулювати підсумок уроку чи серії уроків з теми.
5. Розробити разом питання до викладача або до інших учнів.
6. Проаналізувати разом проблему, вправу чи експеримент.
7. Протестувати й оцінити роботу один одного.
8. Дати відповіді на запитання вчителя.
9. Порівняти записи, зроблені в класі.

Організація роботи в парах:

1. Запропонуйте учням завдання, поставте питання для невеличкої дискусії або аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у завданні, дайте учням 1–2 хвилини для обдумування ймовірних відповідей або рішень індивідуально.
2. Визначте, хто з них висловлюватиметься першим, запропонуйте обговорити свої ідеї один з одним. Краще одразу визначити час на висловлення кожного в парі й на спільне обговорення. Це допомагає звикнути до чіткої організації роботи в парах. Учні мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.
3. Після того як час буде вичерпано, дайте кожній парі можливість представити результати роботи, обмінятися своїми ідеями та аргументами з усім класом. За потреби це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності.

ТЕХНОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ РОТАЦІЙНИХ (ЗМІНЮВАНИХ) ТРІОК

Цей варіант кооперативного навчання сприяє активному, ґрунтовному аналізу й обговоренню нового матеріалу з метою його осмислення,

Живи своїм розумом, але зв'ярайся з чужим.

Українське прислів'я

засвоєння та закріплення. Діяльність учнів у цьому разі подібна до роботи в парах.

Організація роботи змінних трійок:

1. Розробіть питання на допомогу учням з метою обговорення нового або роз'ясненого матеріалу. Використовуйте переважно питання, що потребують неоднозначної відповіді.
2. Об'єднайте учнів у трійки. Розмістіть трійки так, щоб кожна з них бачила трійку праворуч і трійку ліворуч. Разом усі трійки мають утворити коло.
3. Поставте кожній трійці відкрите питання (однакове для всіх). Кожен у трійці має відповісти на це питання по черзі.
4. Після короткого обговорення запропонуйте учасникам розрахуватися на перший, другий, третій. Учні з номером 1 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, а учні з номером 2 переходять через дві трійки проти годинникової стрілки. Учні з номером 3 залишаються на місці і є постійними членами трійки. Результатом буде зовсім нова трійка.
5. Змінійте трійки стільки разів, скільки є питань. Так, наприклад, коли проходить три ротації, кожен учень зустрічається з шістьма іншими учнями.

ТЕХНОЛОГІЯ «ДВА — ЧОТИРИ — ВСІ РАЗОМ»

Варіант кооперативного навчання, ефективний для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь переконувати та вести дискусію.

Організація роботи:

1. Поставте учням питання для обговорення, дискусії або аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у ситуації, дайте 1–2 хвилини для індивідуального обдумування ймовірних відповідей або рішень.
2. Об'єднайте учнів у пари з метою обговорення своїх ідей один з одним. Визначте час на висловлення кожного в парі й на спільне обговорення. Пари обов'язково мають досягти згоди щодо відповіді або рішення.
3. Об'єднайте пари в четвірки, обговоріть попередньо досягнуті рішення щодо поставленої проблеми. Як і в парах, прийняття спільного рішення обов'язкове.

Залежно від кількості учнів у класі можна об'єднати четвірки в більші групи чи перейти до колективного обговорення проблеми.

*Вчаться на інших
дивлячись.*

Українське прислів'я

ТЕХНОЛОГІЯ «КАРУСЕЛЬ»

Якщо не висловлено протилежні думки, немає з чого вибрати найкраще.

Геродот

Цей варіант кооперативного навчання найефективніший для одночасного залучення всіх учасників до активної

роботи з різними партнерами зі спілкування для обговорення дискусійних питань. Цю технологію застосовують:

1. Для обговорення будь-якої гострої проблеми з діаметрально протилежних позицій.
2. Для збирання інформації з певної теми.
3. Для інтенсифікації перевірки обсягу й глибини наявних знань (наприклад, термінів).
4. Для розвитку вмінь аргументувати власну позицію.

Організація роботи:

Розставте стільці для учнів у два кола. Учні, які сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а ті, які сидять у зовнішньому, — обличчям до нього. Таким чином, учні сидять один навпроти одного. Внутрішнє коло нерухоме, зовнішнє — рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець праворуч і опиняються перед новим партнером. Мета — пройти все коло, виконуючи поставлені завдання. Може бути декілька варіантів організації такої діяльності.

За першого варіанта учасники внутрішнього кола є прихильниками однієї точки зору, а зовнішнього — протилежної. Спочатку триває обмін думками в перших парах, наводяться необхідні відомості (аргументи, оригінальний ракурс проблеми тощо). Учні фіксують у своїх записничках усе, що повідомляє протилежна сторона. За сигналом ведучого відбувається зміна партнерів, дискусія триває, однак учні намагаються наводити нові контраргументи. До кінця кола учні, як правило, вже відточують свою систему аргументів, а також набувають досвіду спілкування з різними партнерами.

За другого варіанта використання «Каруселі» кожен учень, який сидить у зовнішньому колі, має аркуш із конкретним питанням (темою) і під час пересування збирає максимум інформації, аспектів, поглядів із зазначеної проблеми. Наприкінці заслуховуються окремі відповіді, обговорюються питання, які виявилися найскладнішими, продуктивними чи, навпаки, швидко вичерпалися. Підбиваються підсумки того, як працювали партнери.

У цьому разі застосування методу сприяє узагальненню наявних в учнів знань, активізації їх і перетворенню на загальногрупове надбання.

За третього варіанта застосування «Каруселі» учні заздалегідь готують питання або поняття й записують його на маленьких аркушах, а на звороті пишуть своє ім'я. Під час роботи партнери ставлять один одному питання й у разі правильної відповіді учень одержує від автора питання що картку. Наприкінці вправи підраховують кількість зароблених карток і визначають переможця.

ТЕХНОЛОГІЯ РОБОТИ В МАЛИХ ГРУПАХ

Роботу в малих групах доцільно використовувати для розв'язання складних проблем, що потребують колективного обговорення. Якщо докладені зусилля й час не гарантують бажаного результату, краще обрати парну роботу або будь-яку з наведених вище технологій для швидкої взаємодії. Використовувати малі групи доцільно тоді, коли завдання потребують спільної, а не індивідуальної роботи.

Надто знай, та ще й питай.

Українське прислів'я

Організація роботи:

1. Переконайтеся, що учні володіють знаннями й уміннями, необхідними для виконання завдання. Якщо робота виявиться надто складною для більшості учнів, вони не докладатимуть зусиль для її виконання.
2. Об'єднайте учнів у групи. Почніть із груп, що складаються з трьох учнів. П'ять-шість учасників — це оптимальна верхня межа для проведення обговорення в малій групі. У процесі формування груп уникайте нав'ішування «ярликів» на учнів.
3. Запропонуйте їм розподілитися по групах. Переконайтеся, що учні сидять по колу: пліч-о-пліч, око-в-око. Всі члени групи мають добре бачити один одного.
4. Повідомте (нагадайте) учням про ролі, які вони мають розподілити між собою й виконувати під час групової роботи:

Спікер, головуючий (керівник групи):

- зачитує завдання групі;
- організовує порядок виконання;
- пропонує учасникам групи висловитися по черзі;
- заохочує групу до роботи;
- підбиває підсумки роботи;
- визначає доповідача.

Секретар:

- веде записи результатів роботи групи;
- записи веде стисло й розбірливо;
- як член групи має бути готовий висловити її думки під час підбиття підсумків чи допомогти доповідачу.

Посередник:

- стежить за часом;
- заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- чітко висловлює думку групи;
- доповідає про результати роботи групи.

5. Будьте уважні до питань внутрішньогрупового керування. Якщо один з учнів має відзвітувати перед класом про роботу групи, забезпечте справедливий вибір доповідача.
6. Поставте кожній групі конкретне завдання й дайте інструкцію (правила) щодо організації групової роботи. Намагайтеся давати максимально чіткі інструкції. Мало ймовірно, що група зможе сприйняти за один раз більше однієї чи двох, навіть дуже чітких інструкцій.
7. Стежте за часом. Надайте групам достатньо часу на виконання завдання. Подумайте, чим зайняти групи, які виконують завдання раніше за інших.
8. Обміркуйте метод заохочення (оцінювання) роботи в малих групах. Забезпечте нагороди за групову роботу. Будьте готові до підвищеного галасу, характерного для спільного навчання.
9. Під час роботи груп обійдіть їх, запропонуйте допомогу. Зупинившись біля однієї групи, не відволікайте увагу на себе. Зважте свою роль у такій ситуації.
10. Запропонуйте групам представити результати роботи. Запитайте учнів, чи була проведена робота корисною і чого вони навчилися. Використайте їхні ідеї наступного разу.
11. Прокоментуйте роботу груп з точки зору їх навчальних результатів і питань організації процедури групової діяльності.

Саме таким чином ви маєте організовувати роботу в групах доти, доки вона стане звичною для учнів.

Поради для учнів:

1. Починайте висловлюватися за бажанням, а потім — по черзі.
2. Дотримуйтеся правил активного слухання. Не переривайте один одного.

3. Обговорюйте ідеї, а не учнів, які висловили цю ідею.
4. Утримуйтеся від оцінювання учасників групи.
5. Намагайтеся дійти спільної думки. Якщо в когось із членів групи є своя особлива думка, вона має право на існування.

ВАРІАНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ГРУП

Залежно від змісту й мети навчання можливі різні варіанти організації роботи груп.

Не кажи чому учився, а чого пізнав.

Українське прислів'я

Діалог

Це спільний пошук групами узгодженого рішення, результатом якого є підсумковий текст, перелік ознак, схеми тощо. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи іншої групи. Всю увагу слід зосередити на сильних моментах у позиції інших.

Клас розділяють на 5–6 робочих груп і групу експертів із сильних учнів. Робочі групи отримують 5–10 хвилин для виконання завдання. Група експертів складає свій варіант виконання завдання, стежить за роботою груп і контролює час. По завершенні роботи представники від кожної робочої групи роблять на дошці або на аркушах записи. Потім по черзі надається слово одному доповідачеві від кожної групи. Експерти фіксують спільні погляди, а на завершення пропонують узагальнену відповідь на завдання. Групи обговорюють і доповнюють її. До зошитів занотовують остаточний варіант.

Синтез думок

За метою та початковою фазою дуже нагадує попередній варіант групової роботи. Але після об'єднання в групи й виконання завдання учні не роблять записів на дошці, а передають свій варіант іншим групам. Ті доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, із чим не погоджуються. Опрацьовані таким чином аркуші передають експертам, котрі зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, який обговорює весь клас.

Суспільний проект

Має таку саму мету та принцип об'єднання в групи, що й діалог. Але завдання, які отримують групи, мають різний зміст і висвітлюють проблему з різних боків. По завершенні роботи кожна група звітує і записує на

дошці певні положення. В результаті з відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензує й доповнює група експертів.

Пошук інформації

Різновидом роботи в малих групах є командний пошук інформації. Використовується з метою оживлення сухого, нецікавого матеріалу.

Для груп розробляють запитання, відповіді на які можна знайти в різних джерелах інформації. Ними можуть слугувати роздатковий матеріал, документи, довідкові видання, доступна інформація на комп'ютері, пам'ятки матеріальної культури та ін.

Учнів об'єднують у групи. Кожна група отримує запитання з теми уроку. Визначають час на пошук та аналіз інформації. Наприкінці уроку заслуховують повідомлення від кожної групи, які потім повторюються або доповнюються всім класом.

Коло ідей

Метою є розв'язання гострих суперечливих питань, складання переліку ідей і залучення всіх учнів до обговорення поставленого питання. Застосовують, коли всі групи мають виконувати одне й те саме завдання, що складається з кількох питань (позицій). Питання групи представляють по черзі.

Коли малі групи завершили виконувати завдання й готові представити інформацію, кожна з них по черзі озвучує лише один аспект обговорюваної проблеми. Вчитель по колу запитує всі групи по черзі, доки вичерпаються ідеї. Це дає змогу кожній групі розповісти про результати своєї роботи, унікаючи ситуації, коли група, що має виступати першою, викладає всю інформацію.

Як варіант можна представляти по колу результати не тільки групової, а й індивідуальної роботи. Цей метод є ефективним у разі розв'язання проблемних питань. Для складання переліку думок можна запропонувати кожному учневі по черзі висловити одну ідею усно або написати свою думку чи ідею на картці-індексі без імені. Учителю збирає усі картки й складає перелік зазначених у них ідей на дошці або починає дискусію, користуючись інформацією з карток.

Акваріум

Форма діяльності учнів ефективна для розвитку спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати й аргументувати свою думку. Пропонується для учнів на етапі, коли вони мають певні навички групової роботи.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у дві-чотири групи та ознайомте із завданням.
2. Запропонуйте одній із груп сісти в центрі або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти, й утворити коло.
3. Подайте команду розпочати обговорення проблеми за алгоритмом:
  - прочитати вголос ситуацію;
  - обговорити її в групі, застосувавши метод дискусії;
  - дійти до спільного рішення за 3–5 хв.
4. Решта учнів слухають, не втручаючись у перебіг обговорення, спостерігають, чи дотримуються учасники дискусії правил її проведення.
По завершенні відведеного для дискусії часу група повертається на свої місця, а вчитель ставить класу запитання:
  - Чи погоджуєтеся ви з думкою групи?
  - Чи була ця думка достатньо аргументованою, доведеною?
  - Який із аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?Тривалість такої бесіди — 2–3 хв. Потім місце в «акваріумі» займає інша група, котра обговорює наступну ситуацію.

ФРОНТАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Ці технології передбачають одночасну спільну роботу всього класу. Одну з них ми розглянули: це «Коло ідей». Різновидом загальногрупового обговорення є технологія «Мікрофон».

Мікрофон

Надає можливість кожному сказати щось швидко по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Організація роботи:

1. Повідомте класу проблему.
2. Запропонуйте якийсь предмет (уявний мікрофон).
3. Надавайте учням слово по черзі, передаючи «мікрофон». Говорити має право лише той, у кого знаходиться символічний мікрофон.
4. Повідомлені відповіді не коментуються і не оцінюються.
5. Коли хтось висловлюється, інші не мають права щось говорити.

Мозковий штурм

Мозковий штурм — це метод вирішення проблеми, коли всі учасники розмірковують над однією проблемою і «йдуть на неї в атаку». Мозковий штурм застосовують, коли треба мати кілька варіантів розв'язання проблеми.

Організація роботи:

1. Визначте проблему, яку необхідно вирішити.
2. Приготуйте дошку або папір для занотування ідей, запишіть проблему у вигляді питання.
3. Оберіть ведучого, а також секретаря, який занотовує всі ідеї.
4. Нагадайте правила першого етапу:
  - мета — зібрати якомога більше ідей;
  - кожен має право висловитися;
  - пропозиції мають висловлюватися по черзі, конкретно і стисло;
  - приймаються будь-які пропозиції, навіть неймовірні;
  - не можна критикувати й обговорювати висловлювання інших;
  - розширення запропонованої ідеї заохочується;
  - ведучий може сформулювати нову ідею для запису за згодою того, хто її запропонував.
5. Висловіть свої ідеї.
6. Занотуйте їх у порядку надходження. Не вносьте в ідею жодних корективів.
7. Продовжуйте, доки будуть виникати нові ідеї (але не більше 10—15 хв.).
8. На закінчення обговоріть і оцініть запропоновані ідеї.

Навчаючи — вчуся

Використовується при вивченні блоку інформації й повторенні вивченого. Застосування цього методу дає змогу учням взяти участь у переданні своїх знань однокласникам, уявити загальну картину понять і фактів, що їх необхідно вивчити на уроці, а також викликає певні питання й підвищує інтерес до навчання.

Організація роботи:

1. Підготуйте картки з фактами, що стосуються теми уроку, по одній на кожного учня.
2. Роздайте кожному по одній картці.
3. Запропонуйте учням:
  - протягом декількох хвилин ознайомитися з інформацією, що міститься на картці;
  - після ознайомлення з матеріалом, уміщеним на картці, нехай учні ознайомлять зі своєю інформацією однокласників і одержать інформацію від них. Учень повинен одночасно говорити тільки з однією особою;

- уважно слухати інформацію інших, запам'ятати якомога більше; якщо потрібно, робити записи;
- коли всі поділилися тим, що їм відомо, й отримали інформацію, хай вони розкажуть у класі, про що довідалися від інших.

Ажурна пилка (робота в групах)

Вид діяльності, який дає змогу працювати разом, вивчати велику кількість матеріалу за короткий проміжок часу, а також допомагати один одному вчитися навчаючи.

Організація роботи:

1. Добрати індивідуальний інформаційний матеріал для кожного учня (матеріали підручника, додаткові матеріали, вирізки з газет тощо).
2. Об'єднати учнів у групи (спочатку це будуть так звані домашні групи) і видати їм матеріал із завданням.
3. Вивчити і обговорити у групах свій матеріал. У групі потрібно обрати головууючого, того, хто стежить за часом, та особу, яка ставить запитання, аби переконатися, що кожен розуміє зміст матеріалу.
4. По завершенні роботи домашніх груп запропонувати учням розійтися по інших групах, де вони виступатимуть експертами з окремої теми (своєї частини інформації). У кожній групі має бути представник із кожної домашньої групи.
5. Кожна експертна група має вислухати всіх представників домашніх груп і проаналізувати матеріал загалом, здійснивши його експертну оцінку за визначений час (можливо, й цілий урок).
6. По завершенні роботи запропонувати учням повернутися «додому». Кожен учень має поділитися інформацією, яку він отримав в експертній групі, із членами своєї домашньої групи. Учнім слід намагатися донести інформацію якісно і в повному обсязі до членів своєї домашньої групи за визначений вчителем час. Завданням домашніх груп у цьому випадку буде остаточне узагальнення та корекція всієї інформації.

Аналіз ситуації

Застосовується при вивченні гуманітарних дисциплін, коли потрібно аналізувати певні ситуації, випадки з життя: правові, історичні, моральні тощо, де стикаються інтереси людей, життєві погляди, позиції. Такі ситуації учні можуть аналізувати індивідуально, в парах, у групах або в загальному колі. Технологія навчає учнів ставити питання, відрізняти факти від

думок, виявляти важливі і другорядні обставини, аналізувати й виносити рішення.

Організація роботи:

1. Приготуйте проблемну ситуацію, випадок, дилему, яку ви розглядатимете з учнями. Тут мають бути дві сторони конфлікту, позиції й інтереси яких суперечать одна одній. Ситуація повинна бути представлена таким чином, щоб зберігався баланс інтересів сторін (тобто кожна з них мала підстави для захисту своєї позиції).
2. Дайте ім'я герою дилеми, наділіть його характерними рисами реальної людини, які б допомогли іншим краще зрозуміти його сутність.
3. Зачитайте історію з вашим героєм і додайте контекст, у якому він має зробити вибір.
4. Представте саму дилему і наведіть два—три найпереконливіші аргументи з кожного боку (щодо вибору, перед котрим став герой дилеми). Це може бути фраза «З одного боку... хоча з іншого...».
5. Завершіть ситуацію формулюванням вибору, поставивши питання, яке потребує відповіді «так» чи «ні». Чи має герой дилеми вчиняти саме так? Отже, в дилемі має бути:
  - загальний контекст, знайомство з вибором, що пропонується;
  - наведення однаково сильних аргументів «за» і «проти»;
  - пропозиція зробити чіткий вибір наприкінці.

Аналіз ситуації з учнями можна зробити, користуючись такими питаннями:

1. Якими є факти? Що відбулося? Де і коли? Хто є учасниками ситуації? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які другорядними? Що в описі є фактами, а що думками, оцінками тощо?
2. У чому проблема ситуації? У чому полягає конфлікт? Яке питання нам треба вирішити, щоб розв'язати ситуацію? У чому полягають інтереси кожної зі сторін? Чому вони суперечливі?
3. Якими можуть бути аргументи? Які аргументи можна навести на захист позиції кожної зі сторін? На які документи та інформацію ми можемо поспиратися, обстоюючи ту чи іншу позицію?
4. У чому полягає рішення? Яким буде розв'язання ситуації? Чому саме таким? На що спираємося, обираючи таке рішення? Якими можуть бути наслідки такого рішення? Чи існують інші шляхи розв'язання?

Як практично здійснити аналіз ситуації, читайте далі (*див. ситуацію «Розтрата»*).

ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ГРІ

Модель навчання у грі — це побудова навчального процесу шляхом включення учня до гри (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються). Використання гри у навчальному процесі завжди наражається на суперечність: навчання є процесом цілеспрямованим, натомість гра за своєю природою має невизначений результат (інтригу). Тому завдання педагога при застосуванні ігор у навчанні полягає в підпорядкуванні гри конкретній дидактичній меті. Останнім часом в організації самої гри спостерігається зміщення акцентів із драматизації (форм, зовнішніх ознак гри) на її внутрішню сутність (моделювання події, явища, виконання певних ролей). У західній дидактиці поступово відмовляються від терміна «гра», який асоціюється з розвагами, і вживають терміни «симуляція», «імітація» тощо.

Дітей треба вчити не граючи, а серйозно, з почуттям відповідальності. Учитель має так добре і мистецьки виконувати роль, щоб діти забули про свою потребу у грі.

Ш. Амонашвілі

Ігрова модель навчання покликана реалізовувати, крім основної дидактичної мети, ще й комплекс цілей: забезпечення контролю виведення емоцій, надання дитині можливості самовизначення, сприяння й допомога розвитку творчої уяви, надання можливості вдосконалення навичок співпраці в соціальному аспекті, надання можливості висловлювати свої думки.

Учасники навчального процесу за ігровою моделлю перебувають в інших умовах, ніж у традиційному навчанні. Учням надають максимальну свободу інтелектуальної діяльності, що обмежується лише конкретними правилами гри. Учні самі обирають свою роль у грі; висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її розв'язання, покладаючи на себе відповідальність за обране рішення.

Учитель у ігровій моделі виступає як інструктор (ознайомлення з правилами гри, консультації), суддя (коригування і поради стосовно розподілу ролей), тренер (підказки з метою прискорення гри), головуючий, ведучий (організатор обговорення).

ЕТАПИ ІГРОВОЇ МОДЕЛІ НАВЧАННЯ

1. Введення учнів у тему, ознайомлення з правилами гри, загальний огляд її перебігу.

2. Підготовка до проведення гри (ознайомлення зі сценарієм гри, визначення ігрових завдань, ролей, орієнтовних шляхів розв'язання проблеми).
3. Основна частина — проведення гри.
4. Обговорення.

ІНСТРУКТИВНІ ПОРАДИ УЧНЯМ

1. Чітко дотримуйтеся своєї ролі.
2. Намагайтеся слухати партнерів і вчителя.
3. Не коментуйте діяльності інших.
4. Намагайтеся поставитися до своєї ролі як до реальної життєвої ситуації.
5. Вийдіть із ролі по завершенні сценки.
6. Беріть участь в аналізі рольової ситуації.

РОЗІГРУВАННЯ ТА ОБГОВОРЕННЯ СУПЕРЕЧЛИВОЇ СИТУАЦІЇ «РОЗТРАТА»

1-й варіант — обговорення

1. Читання тексту.
2. Перевірка розуміння тексту суперечливої ситуації за допомогою запитань:
  - 2.1. Які факти наведено в тексті?
  - 2.2. Хто є учасниками справи? Які їх інтереси? Чи є тут конфлікт? У чому він полягає?
  - 2.3. Чиї інтереси зіштовхнулися?
  - 2.4. Чи регулюється ця ситуація правом? Чи необхідно регулювати такі ситуації правом?
  - 2.5. Які можуть бути шляхи вирішення конфлікту? Якому надали б перевагу ви?
  - 2.6. Що можуть зробити дійові особи ситуації?

Справа листоноші (1-й варіант)

Початок канікул. Студентка Наталка бажає попрацювати та заробити гроші. Вона влаштовується листоношею на пошті й кожного дня розносить не тільки газети, листи, але й гроші. Наталка зустрічається із Сергієм. Він запросив дівчину на дискотеку. Наталці дуже хочеться сподобатися своєму хлопцеві, вразити його своїм убранням, але вона не знає, що їй одягти увечері

Сьогодні Наталка розносить пенсії. По дорозі вона заходить до своєї подруги в універмаг і дізнається, що привезли красиві костюми. Дівчина приміряє один з них, він якраз на неї і дуже їй пасує. Проте Наталка не має достатньої кількості грошей для такої покупки. Якщо скласти майбутню зарплатню дівчини з тими грошима, що вона відклала, грошей би вистачило. Однак гроші дівчині потрібні терміново. Не вистачає 20 гривень. Наталка вирішує використати частину грошей з пенсії пані Іваненко і повідомляє жінці, що виплата пенсії затримується і що гроші вона принесе їй пізніше.

2-й варіант — розігрування ситуації

Розподіл ролей:

1. Студентка-листоноша: не впевнена, купувати їй в універмазі костюм чи ні. Вона прислухається до своєї совісті та думки своєї подруги.
2. Нечиста совість: стоїть в універмазі та переконує Наталку купити костюм.
3. Чиста совість: стоїть на другому боці в універмазі, спростовує доводи нечистої совісті та переконує Наталку не купувати костюм.
4. Пенсіонерка: спочатку втрачає надію, плаче, бо це — її єдині гроші на прожиття. Проте згодом справа видається їй підозрілою. Жінка починає захищатися та вимагати правдивого пояснення й вирішує йти на пошту довідатися, в чому справа.
5. Мешканці міста: їх завдання — прореагувати на вчинок листоноші Наталки.

Підбиття підсумків рольової гри.

Справа листоноші (2-й варіант)

Початок канікул. Студентка Наталка бажає попрацювати та заробити гроші. Вона влаштовується листоношею на пошті й кожного дня розносить не тільки газети, листи, але й гроші.

У Наталки захворіла мати: вона знаходиться в лікарні, і їй терміново потрібні ліки. Якщо скласти майбутню зарплатню Наталки з тими грошима, що вона відклала, грошей би вистачило. Проте гроші їй потрібні терміново. Не вистачає 20 гривень. Сьогодні Наталка розносить пенсії. Вона вирішує використати частину грошей з пенсії пані Іваненко. Наталка повідомляє жінці, що виплата пенсії затримується і що вона принесе їй гроші пізніше.

ДИСКУСІЯ ЯК ЗАСІБ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Дискусія — це широке публічне обговорення спірної проблеми. Дискусія а) сприяє розвитку критичного мислення; б) дає змогу визначити

Затянувшаяся дискуссия означает, что обе стороны неправы.

Вольтер

власну позицію; в) формує навички визначення власної позиції; г) поглиблює знання з обговорюваної теми.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ

1. Проведення дискусії необхідно починати з висунування конкретного дискусійного питання (такого, що не має однозначної відповіді і передбачає різні варіанти розв'язання).
2. Усі вислови учнів мають стосуватися теми, що обговорюється.
3. Учитель має виправляти помилки та неточності, яких припускаються учні.
4. Усі твердження учнів мають бути аргументовані.

Дискусія може вирішуватися як консенсусом, так і збереженням існуючих розбіжностей між її учасниками.

Існує легковажна думка про те, що дискусія не вимагає ґрунтовної підготовки ані з боку вчителя, ані з боку учнів (такий собі експромт). Проте це враження хибне, бо проведення дискусії вимагає ґрунтовної підготовки.

ПЛАНУВАННЯ ДИСКУСІЇ

Необхідним елементом дискусії є план. Його можна запропонувати учасникам заздалегідь, напередодні дискусії, щоб учні могли попрацювати з літературою, довідниками, періодикою тощо.

При плануванні дискусії потрібно:

1. Розрахувати час, необхідний для проведення дискусії.
2. Передбачити узгодженість проведення дискусії з іншими видами роботи.
3. Створити оптимальні умови для пересування учнів з метою обговорення ними проблеми.
4. Подбати про створення умов для учнів, які будуть стежити за перебігом дискусії.

5. Підготувати матеріали, необхідні для роботи учнів та наочного подання дискусії.
6. Роздати письмові інструкції щодо способу виконання завдання.
7. Врахувати вміння учнів працювати в групі.

Вчителю важливо пам'ятати упродовж усієї роботи груп під час дискусії про: мету, від якої не слід відхилятися; час, якого потрібно дотримуватися; підсумки, які треба підвести, аби сама дискусія не втратила сенсу.

Важливим елементом технології навчання в дискусії є вступна частина, бо саме в ній створюється емоційний та інтелектуальний настрій подальшої дискусії. Тому потрібно подумати, як своєрідно запросити дітей до жвавого обговорення проблеми: шляхом її викладу, опису конкретного випадку, невеличкої рольової гри, демонстрації фільму або ілюстративного матеріалу, запрошення експертів, використання останніх новин, інсценування будь-якого епізоду, стимулювання серією питань на зразок: «Чому? Що сталося б, якби?..»

МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ТЕМ НА ОСНОВІ ДИСКУСІЇ

Можна порекомендувати кілька варіантів моделювання навчальних тем на основі дискусії:

1. Підготовка до дискусії із використанням попередньо вивченого матеріалу (як підсумковий урок).
2. Включення дискусійного компонента в окремі уроки теми на етапах перевірки домашнього завдання й закріплення щойно вивченого матеріалу.
3. Побудова навчання як самостійної або групової роботи учнів з обговоренням її результатів.

На практиці найбільш широко використовують перший варіант.

МЕТОД «ПРЕС»

Пусті відповіді вбивають справедливі запитання, відволікають розум від справи.

О. Герцен

Щоб переконувати інших людей, висловлена думка має бути аргументованою. Аргументи або докази, в свою чергу, мають бути зрозумілі слухачам, науково перевірені, статистично підтверджені тощо.

Метод висловлювань має назву «Прес». Це означає, що в разі його застосування ваше вміння переконувати стане значно результативнішим.

Із застосування цього методу варто починати роботу з навчання учнів дискутувати.

Краснословство — це мистецтво виражати думки інших.

Е. Ерпіо

Він дає можливість навчитися формулювати й висловлювати власну думку з дискусійного питання аргументовано, в стислій формі, а також впливати на думку співрозмовників.

Метод має такі структурні етапи:

1. Позиція

Висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваша точка зору. Почніть так: «Я вважаю, що...».

2. Обґрунтування

Поясніть, чому ви так вважаєте, на чому ґрунтуються ваші докази. Почніть зі слів: «Оскільки...».

3. Приклад

Наведіть факти, дані, інформацію, що аргументують, доводять, підсилюють вашу позицію, демонструють вашу правоту.

4. Висновки

Узагальніть свою думку, зробіть висновок, ще раз переконливо й чітко висловіть власну позицію. Почніть так: «Отже, я вважаю...».

Теми для обговорення методом «Прес»

1. Чи потрібна у вашій школі шкільна форма?

2. Чи можуть учні 9 класу самі (без участі батьків), вирішувати, скільки часу вони мають витрачати на уроки та які оцінки одержувати?

3. Чи потрібно надати учням школи право вибирати собі вчителя з будь-якого предмета на навчальний рік?

Визначте свою позицію: «Так», «Ні», «Не могу визначитися, оскільки це складне питання».

Потім обдумайте свою позицію і, скориставшись методом «Прес», переконливо визначте свою позицію щодо обраного запитання, стисло запишіть його та підготуйтеся до презентації своєї роботи класу.

Зверніть увагу на те, щоб у ваших виступах за можливості мали місце думки експертів, статистичні й наукові дані, інші допоміжні матеріали (резові докази, газетні статті, думка інших учнів, громадян тощо).

ОБЕРИ ПОЗИЦІЮ

Ця технологія корисна на початку роботи з дискусійними питаннями та проблемами. Її доцільно застосовувати на початку уроку для демонстрації розмаїття поглядів на проблему, що вивчається, або після опанування учнями певної інформації з проблеми та усвідомлення ними протилежних позицій щодо її розв'язання.

Організація роботи:

1. Розмістіть на дошці правила та обговоріть їх.
2. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію стосовно нього.
3. Розмістіть плакати в протилежних кінцях кімнати. На одному напишіть «За», на іншому «Проти». Можна також запропонувати три позиції: «За», «Проти», «Не знаю, немає конкретної позиції».
4. Назвіть тему і запропонуйте учням висловити свою думку стосовно неї: після оголошення теми підійти («проголосувати ногами») до того плакату («Так», «Ні», «Не знаю»), що відповідає їхній позиції.
5. Оголосіть учням, щоб вони підготувалися до обґрунтування своєї позиції, користуючись методом «Прес».
6. Зауважте, що діти повинні уважно вислухати позицію та аргументи всіх учасників дискусії.
7. Поясніть дітям, що якщо після обговорення дискусійного питання вони змінили точку зору, то можна перейти до іншого плакату і пояснити причину свого переходу, а також назвати найпереконливішу ідею чи аргумент протилежної сторони.
8. Під час перебігу дискусії уважно слухайте учнів, стежте за ходом дискусії, за настроєм, не давайте відхилятися від теми.
9. Намагайтеся не перетворювати обговорення на гарячу суперечку, але й не гасіть вияву емоцій. Ставте конкретні запитання, щоб активізувати обговорення, й абстрактні, щоб остудити запал.
10. Змінюйте формулювання обговорюваних проблем або вдавайтеся до іншого прийому поживлення думок, якщо дискусія вщухає.
11. Залиште час для підсумкової частини й запропонуйте учням самостійно підбити підсумки.

ДИСКУСІЯ «ТЕЛЕВІЗІЙНЕ ТОК-ШОУ»

Метою технології є набуття учнями навичок публічних виступів і дискусувань, обстоювання власної позиції, формування громадянської позиції.

Ця технологія дає змогу:

- а) залучити до участі всіх учнів класу;
- б) контролювати перебіг дискусії;
- в) оцінювати участь кожного учня. Учитель на цьому уроці є ведучим. Він має право ставити запитання або переривати того, хто виступає, через брак часу.

Організація роботи:

1. Оголосить тему дискусії (бажано у формі дискусійного питання), повідомте правила проведення:
  - а) всі учасники говорять коротко й конкретно;
  - б) надавати слово може тільки ведучий;
  - в) ведучий може зупинити того, хто перевищив ліміт часу.
2. Запропонуйте учасникам коротку розповідь або відеофрагмент із досліджуваної проблеми.
3. Надайте слово «запрошеним», потім глядачам, які можуть виступити зі своєю думкою або ставити запитання «запрошеним» упродовж хвилини.
4. Підбийте підсумки дискусії.

МЕТОД ПРОЕКТІВ

В основу цього методу покладено ідею побудови навчання на активній основі, через самостійну і практичну діяльність учнів, з урахуванням їхніх особистих інтересів.

Реформа шкільної освіти сприяє використанню проектного методу у вітчизняній шкільній практиці. Вже в молодших класах, враховуючи віко-

Заохочуйте бажання дітей до оновлення, якщо ви хочете виховати в них риси нової людини.

Ш. Амонашвілі

ві особливості, можна планувати виконання учнями практичних, творчих завдань-проектів.

Метод проектування сприяє формуванню самостійної, творчої особистості і є одним з інновацій-

них методів навчання. У старших класах шкільні проекти можуть поглиблюватись і ускладнюватись.

Характерною ознакою методу проектів є органічна і повна узгодженість шкільного навчання з навколишнім життям, різноманітними інтересами дитини. Метод проектів є методом пошуку. Він спрямований на розвиток наукового мислення.

Сучасна педагогіка розрізняє такі типи проектів:

1. Дослідницькі: в основі проекту знаходиться дослідження певних соціально-економічних явищ та процесів.
2. Творчі: спільне створення художніх творів, видовищних заходів тощо.
3. Ігрові (імітаційні): в яких учасники проекту виконують визначені ролі.
4. Інформаційні: збір та аналіз інформації про певний об'єкт.
5. Практичні: безпосереднє впровадження у практику.

Робота над проектом включає:

1. Аналіз проблеми.
2. Усвідомлення та визначення мети проекту.
3. Розробку концепції проекту, організаційного плану здійснення проекту.
4. Конкретну практичну діяльність щодо його реалізації.
5. Підсумки у вигляді письмового звіту та презентацію.
6. Зовнішню оцінку проекту, що дозволяє підвищити ефективність його виконання.

Подаємо далі проект «Громадянин», вміщений у посібнику за ред.

О. Пометун [7], у формі рекомендацій для вчителів та учнів.

ПРОЕКТ «ГРОМАДЯНИН»

Ініціатива молоді є вагомим чинником у процесі вирішення різних проблем суспільного життя. Є чимало проблем, які неможливо вирішити силами владних структур. Необхідні ініціатива та вимогливість самих громадян.

Розглянемо два приклади суспільних проблем, котрі можуть зустрітись в кожному населеному пункті:

Демократію можна розуміти як роботу ліктями для спільного благополуччя.

В. Швель

1. Парк у вашому селищі чи місті забруднений. Проблема можна вирішити власноруч, прибравши територію парку, не звертаючись до владних структур чи громадськості.
2. У вашому населеному пункті руйнується чудова архітектурна споруда, пам'ятка історії. Це справа владних структур. Проте привернути їхню увагу до цієї проблеми, активізувати місцеву громаду, написати статтю до місцевої газети під силу юним громадянам.

Діяти в такому випадку треба поетапно, дотримуючись певних правил.

Підготовчий етап. Аналіз проблеми, що має бути вирішена

1. Проаналізуйте структуру органів державної й місцевої влади у вашому населеному пункті, районі, мікрорайоні тощо, сферу їхньої відповідальності, специфіку роботи та повноваження.
2. Визначте, які громадські організації, групи за інтересами, засоби масової інформації є найактивнішими у громадському житті вашої місцевості, регіону.
3. Ознайомтеся з технологією проведення соціологічних опитувань та аналізу їх результатів, вивчіть нормативні документи тощо.
4. Прочитайте літературу, присвячену основним правилам ділового етикету (написання листа, ведення розмови телефоном, проведення ділової зустрічі тощо).
5. Дізнайтеся про найвагоміші досягнення, найнагальніші проблеми й перспективи розвитку вашого села, району, міста чи області.

І етап. Визначення актуальних проблем місцевої громади

У кожному населеному пункті завжди є проблеми, що тривалий час очікують свого вирішення. Громадська думка й ініціатива громадян мають впливати на вирішення їх.

Цей етап має на меті з'ясування найактуальніших проблем, характерних для вашого населеного пункту. Спільне обґрунтування в класі й аналіз важливих для вашої територіальної громади проблем допоможуть вам обрати одну з них як об'єкт подальшого дослідження.

Важливо, щоб обрана проблема була актуальною не лише для вас і ваших друзів, а й для всіх мешканців вашої місцевості. Обговоріть цю проблему зі своїми родичами, знайомими, мешканцями населеного пункту.

Проблеми для дослідження

Проблеми, наведені нижче, не обов'язково мають бути об'єктом вашого дослідження. У вашому населеному пункті, без сумніву, знайдеться чимало інших актуальних проблем, що потребують уваги.

Приклади проблем школи та учнівської молоді

Шкільна теорія потребує впорядкування.

У школі відсутній комп'ютер чи інші сучасні засоби навчання.

У школярів, особливо в сільській місцевості, обмежені можливості вивчення іноземних мов.

Відсутність спортивного інвентарю, занедбаність спортивного залу не сприяють фізичному розвитку школярів.

Брак коштів для забезпечення шкільної бібліотеки передплатними виданнями та іншою цікавою навчальною чи художньою літературою.

Рівень культури спілкування школярів має бути вищим.

Відсутнє місце для проведення дозвілля молоді в позаурочний час.

Приклади проблем місцевої громади

Поблизу школи розташовані щити з рекламою тютюнових виробів та алкогольних напоїв.

Люди з ушкодженням рухового апарату, котрі проживають у вашому населеному пункті, значною мірою ізольовані від суспільства.

У місцевому дитячому будинку дає себе знаки нестача підручників і канцелярського приладдя для навчання.

Люди похилого віку, що становлять більшість населення невеликого села, позбавлені повноцінного медичного обслуговування.

Одна з вулиць, на котрій мешкає чимало учнів вашого класу, потребує благоустрою або заборони руху вантажного транспорту.

Приклади екологічних проблем

У вашому населеному пункті немає парку.

Місцеві підприємства забруднюють довкілля.

Немає сміттєзвалища або воно не впорядковане.

Масове вирубування лісу.

Відсутнє озеленення окремих вулиць вашого села, міста.

Приклади проблем, що стосуються обмеження прав і свобод особистості

Багато які з громадян не беруть участі у виборах. Особливо це стосується виборів до органів місцевого самоврядування.

Люди обурені тим, що виборча кампанія відбувається з порушенням норм чинного законодавства.

Найініціативніші члени місцевої громади відчувають тиск з боку владних структур.

Місцеві засоби масової інформації тенденційно та однобічно подають інформацію. Представники нечисленної релігійної конфесії відчувають тиск з боку більшості.

II етап. Застосування й обґрунтування проблем дослідження

Обговоріть кілька обраних проблем у своїй сім'ї, з друзями й сусідами. З'ясуйте, що вашим знайомим відомо про ці проблеми і як вони до них ставляться. Розкажіть людині, в якій берете інтерв'ю, про ваш проект. Поставте свої запитання і запишіть отримані відповіді.

Пошукайте газети та інші друковані джерела інформації, що доводять існування різних проблем у вашій місцевості і пропонують можливі шляхи їх вирішення. Зібрані матеріали віднесіть до школи і проведіть їх обговорення з учителями й однокласниками. Слухайте радіо й дивіться телевізійні передачі, присвячені розгляду різних суспільних проблем та можливим суспільним шляхам їх вирішення. Обговоріть цю інформацію з учителем та однокласниками.

Якщо ви зібрали достатньо інформації про найважливіші проблеми вашого населеного пункту, шляхом спільного обговорення з'ясуєте, яку саме проблему ви досліджуватимете. Бажано обрати проблему, котра буде важливою для вас і вашого оточення.

Якщо ви й досі вагаєтеся стосовно того, яку проблему досліджувати, проведіть опитування місцевої громади.

Корисні зауваження

Вибір спільної проблеми дослідження — це надзвичайно важливий етап вашої громадської роботи. Обрана проблема має бути максимально конкретною, посильною, а найголовніше — практичною для вашої громади, місцевості. Наприклад, вирішення такої на перший погляд незначної проблеми, як полагодження тротуару біля школи або встановлення урн для сміття, буде куди продуктивнішим за спробу вирішити екологічні проблеми загалом.

III етап. Дослідження обраної проблеми. Збирання інформації

Отже, ви визначилися щодо проблеми дослідження. Тепер вам необхідно зібрати й проаналізувати доволі різноманітний спектр інформації про неї. Передусім належить з'ясувати, де можна отримати матеріал, що стосується обраної проблеми. Існують різні джерела отримання інформації. Вам потрібно звернутися до людей, організацій або установ, які найбільшою мірою обізнані з цією проблемою.

Визначення джерел інформації

Складіть список можливих джерел отримання інформації. Вирішіть, з якими організаціями чи окремими людьми ви спілкуватиметеся. Розділіться на дослідницькі групи. Кожна дослідницька група звертається до одного або кількох джерел інформації. Дорослі можуть допомагати вам зібрати інформацію, але потім вони не мають виконувати замість вас вашу роботу.

Ви можете запросити до свого класу людей, котрі добре знають досліджувану проблему і можуть вам про неї розповісти.

Одержану інформацію зберігайте, щоб згодом використати її при формуванні презентаційних матеріалів.

Корисні поради

Під час збирання необхідного матеріалу важливо не обмежуватися інформацією з одних джерел, а звертатися одночасно до різноманітних джерел інформації. Вам треба пам'ятати, що свідчення людей, численні документи, матеріали преси тощо не завжди містять достовірну інформацію. Тож, роблячи певні узагальнення та висновки, ви маєте звертатися до різних джерел інформації. Отримати правильні дані можна лише шляхом критичного аналізу дійсності та зіставлення різних поглядів.

Джерела інформації

1. Бібліотеки	Насамперед спробуйте скористатися матеріалами бібліотеки вашої школи. Можете користуватися й фондами громадських бібліотек – селищної, міської тощо. Попросіть дорослих відшукати необхідний матеріал у наукових бібліотеках, доступ до яких вам не завжди буде відкрито. Там зберігаються газети та інші друковані видання, що можуть містити інформацію з досліджуваної проблеми. Працівники бібліотек допоможуть вам, якщо ви чітко висловите мету свого візиту
2. Редакції місцевих газет, радіо, телебачення	Кореспонденти газет регулярно збирають інформацію щодо проблем свого регіону, тому зможуть поділитися з вами своїми знаннями та вміннями. Співробітники газет могли б запропонувати вам вирізки статей та фотографій
3. Учителі вашої школи та інших навчальних закладів	Педагоги вашого навчального закладу завжди готові дати вам корисні поради. Найкомпетентнішу допомогу ви зможете дістати від учителів, котрі викладають дисципліни суспільно-гуманітарного циклу. Можливо, у вашому навчальному пункті є інші навчальні заклади, викладачі яких можуть бути експертами з обраної вами проблеми
4. Працівники правоохоронних органів, юристи	Люди, діяльність яких пов'язана з охороною громадського порядку, добре знають численні суспільні проблеми. Дізнайтеся, чи є такі люди серед батьків учнів вашої школи. Окремі юридичні служби охоче підуть вам назустріч і нададуть безкоштовні консультації та іншу допомогу, якщо ви чітко сформулюєте суть своєї ініціативи
5. Місцеві громадські організації та групи за інтересами	Може статися так, що суспільна проблема, яку ви досліджуєте, вже є об'єктом уваги різноманітних громадських організацій, політичних партій, груп за інтересами та окремих громадян. Спробуйте об'єднати свої зусилля. Зверніться до учителя або когось із дорослих з проханням допомогти вам написати їм офіційного листа чи зателефонувати

6. Державні органи влади	Представники місцевих органів законодавчої та виконавчої влади за своїм службовим обов'язком завжди мають бути готові надати вам консультацію чи допомогу з відповідної суспільної проблеми. Депутати селищних, районних, міських, обласних рад або Верховної Ради України мають регулярно приймати громадян свого виробничого округу. Доречно нагадати народним обранцям, що ви майбутні виборці і скоро вже матимете право голосу
Електронні засоби спілкування	З багатьма матеріалами стосовно досліджень проблеми можна ознайомитися через мережу Інтернет. Спілкування з потрібними людьми чи організаціями через електронну пошту заощадить ваші гроші й час. Якщо у вашій школі немає такої можливості, зверніться до інших організацій вашої місцевості чи приватних осіб. Чим більше людей знатимуть про ваш проект, тим більшу допомогу ви отримаєте. Проінформуйте про свою участь в акції «Громадянин» друзів, однокласників, знайомих. Зверніться до редакції місцевих газет, часописів, радіо чи телебачення з проханням надати стисло інформацію стосовно досліджуваної вами суспільної проблеми. Цілком імовірно, що результати вашої роботи стануть цінним матеріалом для засобів масової інформації

Подумайте про інші джерела інформації.

Коли ви з'ясували, які джерела інформації будете використовувати, розподіліться на дослідницькі групи. Кожна група збиратиме інформацію з певного джерела. Обговоріть можливу участь кожного учня класу у збиранні інформації. Батьки та знайомі ваших однокласників зможуть суттєво допомогти в цьому. Організуйте спільну зустріч і обговоріть вашу проблему. Результатом вашої роботи на цій стадії проекту має бути нагромадження повної інформації, що різнобічно характеризує проблему. Зібрані матеріали вможливають компетентний аналіз учнями класу ймовірних шляхів вирішення проблеми.

Корисні поради

Пам'ятайте, що люди, які працюють у державних або громадських організаціях, мають обмежений час для спілкування. Тому намагайтеся звертатися до тих осіб, які безпосередньо відповідають за обрану вами проблему дослідження, наприклад у відділі зв'язків із громадськістю. Про зустріч домовтеся заздалегідь. Напередодні продумайте свої запитання та позиції.

IV етап. Аналіз різних шляхів вирішення проблеми

Головним завданням цього етапу є систематизація і опрацювання зібраного матеріалу, його розподіл за відповідними розділами проекту.

За допомогою вчителя учні компонують матеріал за такими розділами:

1. Актуальність і важливість цієї проблеми для села, міста, району чи області.
2. Інформація про різні підходи до вирішення проблеми.
3. Програма дій.

Цей етап має на меті знаходження найприйнятнішого альтернативного вирішення проблеми, яке підтримає більшість класу. Синтез кількох цікавих пропозицій зможе стати підґрунтям для ухвалення колективного рішення. Клас може підтримати вже існуючий варіант вирішення проблеми, змінити його або запропонувати зовсім інший.

На окремому аркуші паперу, який можна буде використати при представленні проекту, опишіть:

1. Чому цей шлях вирішення проблеми ви вважаєте найефективнішим?
2. Чи відповідає ваша альтернатива вирішенню проблеми законодавства України?
3. Обґрунтуйте економічність власного шляху вирішення проблеми.
4. Вкажіть на можливі негативні боки практичного втілення вашої програми дій.
5. З'ясуйте, яка державна установа безпосередньо відповідає за вирішення цієї проблеми.

Наочно зобразіть запропонований механізм реалізації вашої програми дій (бізнес-план). Можете розповісти про те, як підтримують ваш план органи місцевого самоврядування, недержавні структури, громадськість, хто й чому відхиляє ваші пропозиції.

V етап. Реалізація плану дій. Вирішення проблеми

Пройдення цього етапу проекту передбачає вирішення проблеми шляхом організації різноманітних акцій школярів (наприклад, звернення з офіційною заявою до місцевих органів законодавчої та виконавчої влади, публікація своїх пропозицій у засобах масової інформації, виступи по радіо чи телебаченню, звернення до громадських організацій, залучення до цієї роботи комерційних структур, усіляких фондів тощо).

Водночас школярі, якщо це їм під силу, можуть самостійно вирішити проблему, безпосередньо взявши участь у добродійних акціях, фестивалях тощо.

Найоптимальнішим є такий шлях вирішення проблеми, що поєднує власну практичну діяльність молоді з участю владних структур, громади тощо.

Цілком імовірно, що вже сама презентація вашої роботи перед широкою громадськістю стане успішною завершальною стадією реалізації проекту.

VI етап. Підготовка до представлення проекту

Цей етап передбачає презентацію матеріалів дослідження перед широкою аудиторією. Представлення проекту можна провести:

- в учнівському колективі школи, серед громадськості свого населеного пункту;
- серед державних чи інших структур (наприклад, на робочій нараді місцевих органів влади, сесії народних депутатів тощо). Втім необхідно передусім узгодити це питання зі старшими. Врахуйте: ефективна презентація може дати поштовх подальшій практичній реалізації проекту.

Для представлення проекту перед журі чи іншою аудиторією учні класу мають розділитися на чотири групи. Кожна група відповідає за підготовку однієї частини презентаційного стенду. На ньому поміщаються кращі матеріали, зібрані в ході дослідження проблеми дослідницькими групами і класом загалом.

Характеристика складових презентаційних матеріалів

Результати діяльності всіх робочих груп із досліджуваної проблеми поділяють на два розділи: розділ документації і розділ демонстрації.

Розділ документації (окрема тека, зібрано важливі матеріали всіх етапів дослідження проблеми). До розділу документації треба вносити всі важливі матеріали, зібрані в ході дослідження. Цими матеріалами можуть бути:

1. Вирізки з газет і часописів.
2. Статті, написані на підставі опитувань місцевих жителів.
3. Стислі конспекти з висвітлення проблеми в пресі, на радіо й телебаченні.
4. Пропозиції громадських організацій.
5. Уривки з повідомлень державних установ.

Якщо в процесі дослідження використовувалися значні за обсягом матеріали, достатньо буде помістити копії титульних аркушів або їхній опис. Усі документи покласти в теку з твердою обкладинкою. Кожен розділ відповідно до етапу пошуку можна відокремити кольоровою позначкою або якимось інакше. Теку має супроводжувати опис або зміст уміщених в ній матеріалів.

Демонстраційний розділ (стенд, на якому розмішені узагальнюючі висновки та наочні матеріали).

Демонстраційний розділ складеться з чотирьох планшетів, кожен з яких відбиває II, III, IV та V стадії роботи над проектом. Кожен планшет може мати орієнтовні розміри: ширина — 60–80 см, висота 80–100 см, бажано, щоб він був із цупкого паперу чи іншого міцного матеріалу. Для зручності практикують виготовлення демонстраційного стенду у вигляді книжки-розкладанки.

Під час демонстрації планшети виставляють на столі або прикріплюють до стіни. Кожен із чотирьох планшетів відображає роботу однієї групи.

На демонстраційному стенді розмішують невеликі текстові повідомлення, карти, діаграми, фотографії, назви статей, статистичні таблиці, політичні карикатури, ілюстрації. Їх можна взяти з друкованих видань або намалювати самим. Кожен малюнок треба підписати.

Планшети вашого стенда виглядатимуть переконливо, якщо матимуть списки джерел отриманої інформації.

Корисні поради

На демонстраційному стенді текстові повідомлення повинні бути максимально лаконічними. Найкраще оформлювати матеріали у вигляді графіків, карт, діаграм, статистичних таблиць.

На початку роботи всі зібрані матеріали розподіляють між окремими групами відповідно до напрямку їхньої роботи.

Хоча кожна група має окреме завдання, важливо, щоб члени робочих груп у процесі діяльності обмінювалися новими ідеями та інформацією з метою уникнення повторення однієї і тієї самої інформації.

Паралельно команди готують усні виступи під час презентації (2–3 представники від кожної команди), розробляють сценарій виступу, варіанти відповідей на можливі запитання аудиторії.

Щоб група навчилася вдало виступати, можна звернутися за порадою до батьків та інших дорослих, котрі мають досвід публічних виступів, наприклад: учителів, журналістів, посадовців. Напередодні презентації проекту виступіть перед своїми однокласниками — потренуйтеся!

Представлення проекту на місцевому рівні — це найважливіша й кульмінаційна ланка вашої роботи. Презентаційні матеріали мають відповідати таким вимогам, як:

Переконливість

Чи є вагомими та переконливими докази актуальності обраної вами проблеми?

Чи достатньо пов'язаний ваш план дій із самою проблемою?

Чи пояснено, як добитися підтримки громадою запропонованого вами плану вирішення проблеми?

Практичність

Чи справді ваш шлях вирішення проблеми практичний та економічний?

Чи реальний розроблений вами план заходів вирішення проблеми?

Координація

Чи відповідають матеріали розділу документації матеріалам демонстраційної частини?

VII етап. Представлення проекту

Як ми вже загадували, презентацію дослідження можна здійснити в різних формах:

1. Участь у шкільних, районних, міських чи обласних конкурсах проектів.
2. Виступ учасників акції перед учнівським колективом школи, громадськістю свого населеного пункту або безпосередньо перед державними структурами (робочою нарадою органів місцевої влади, на сесії народних депутатів тощо).

Заздалегідь продумайте, кого ви хотіли б запросити на презентацію результатів дослідження. Це залежить від теми вашого проекту. У будь-якому разі ваша робота буде цікавою передусім тим людям, котрі причетні до життя місцевої громади. Це можуть бути:

- депутати місцевих рад;
- представники державних установ, у компетенції яких перебуває ця проблема;
- керівники підприємств різних форм власності, розташованих у вашому населеному пункті, мікрорайоні чи на вашій вулиці;
- учителі та учні вашої школи, сусідніх навчальних закладів;
- представники громадських організацій;
- батьки, інші мешканці населеного пункту;
- журналісти місцевих засобів масової інформації.

Заздалегідь (але не пізніше ніж за тиждень) надішліть тим, кого ви хотіли б бачити на представленні свого проекту, письмові запрошення. Якщо ви не отримали жодної відповіді від запрошеної особи, за кілька днів до початку заходу спробуйте ще раз.

Слід завчасно подбати про те, як відзначити роботу над проектом найактивніших учнів класу: при допомозі мецената чи будь-якої іншої до-

рослої людини, котра підтримала вашу ідею. Слова подяки завжди приємні для людей.

Етап презентації матеріалів має такі завдання:

- поінформувати широку аудиторію про важливість обраної вами проблеми;
- ознайомити присутніх із перебігом етапу збирання інформації та результатами її аналізу;
- навести й оцінити альтернативні шляхи вирішення проблеми. Пояснити, що обраний варіант є найкращим, і довести це;
- висвітлити процес практичної реалізації плану.

Ці чотири завдання відповідають меті кожної групи з підготовки демонстраційного стенду й теки документів із додатковими матеріалами до нього. Під час презентації проєкту представники кожної групи по черзі демонструють основні етапи реалізації проєкту.

Повідомлення аудиторії

Кожна група готує усне повідомлення і впродовж 4–5 хвилин викладає найважливішу інформацію про один з етапів вирішення проблеми, використовуючи демонстраційний стенд і теку з документами.

Належить у загальних рисах охопити зміст демонстраційного розділу та розділу документації, але не можна читати їх дослівно.

Під час демонстрації треба використовувати демонстраційні матеріали, котрі допоможуть краще сприймати зміст повідомлення.

Висловлюйтеся чітко, лаконічно та впевнено. Оперуйте цифрами й конкретними фактами, звертайтеся до різних документів зі своєї теки дослідника. Підготуйте кілька висловлювань місцевих мешканців щодо вашої проблеми.

Під час виступу можна скористатися заздалегідь підготовленими нотатками, проте не бажано ними користуватися, відповідаючи на запитання.

Перед представленням проєкту ви можете заручитися підтримкою авторитетної у вашій громаді людини, запросивши її виступити під час презентації.

Корисні зауваження

Безкорисна громадська робота не завжди гідно оцінюється. Справжній громадянин робить реальні справи на користь суспільства, не очікуючи на подяку. Визнання та вдячність інших зазвичай приходять згодом, але приходять неодмінно.

Не переймайтеся, коли ви не побачите переповнену залу гостей під час презентації проекту, не почуєте шквалу оплесків або численних похвал. Може статися й так, що дорослі не до кінця зрозуміють ваші добрі наміри або вважатимуть, що вам зарано братися до серйозних справ. Будьте готові, що хтось із запрошених проігнорує ваш захід або слухатиме не уважно і без зацікавлення. У таких ситуаціях завжди обирайте мудру й виважену позицію.

VII етап. Підсумок. Оцінка своїх дій

Поміркуйте про те, що вам вдалося найкраще, яких помилок можна було уникнути, чого ви навчилися.

Критично оцініть свою роботу. Дайте відповіді на такі запитання:

- Чого і як ви разом з однокласниками навчилися?
- Якби вам довелося починати новий проект, що ви зробили б інакше?
- Яких умінь і навичок ви набули, працюючи над цим проектом?
- У чому полягають переваги роботи в команді?
- У чому полягають недоліки групової роботи?
- Що ви зробили добре?
- Як ви можете вдосконалити свої навички й уміння для вирішення проблем?
- Як ваш клас може поліпшити свої навички й уміння вирішувати проблеми?

Ви можете запросити на обговорення всіх дорослих, які допомагали вам або брали безпосередню участь у практичному вирішенні проблеми.

Важливо, щоб ви продовжували свою суспільну активність. У майбутньому це неодмінно стане вам у пригоді.

ТРЕНІНГОВІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Тренінгові методи набувають в наш час все більшої поширеності. На сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення поняття «тренінг». Це приводить до розширеного тлумачення методу і позначення цим терміном найрізноманітніших прийомів, форм, способів і засобів, що використовуються у процесі викладання.

Термін «тренінг» (від англ. *train, training*) має ряд значень: навчання, виховання, тренування, дресирування. Звідси і неоднорідність наукових визначень тренінгу.

На сьогодні для визначення тренінгу частіше використовується термін «психологічний вплив». Пропонуємо вашій увазі погляд науковця із цієї проблеми [9].

Тренінг — це форма проблемного навчання, що орієнтована на відпрацювання й закріплення ефективних моделей поведінки, максимально активну участь студентів (учнів), взаємообмін досвідом та використання ефективної групової взаємодії.

Існує також декілька підходів до визначення тренінгу як певного шаблону, узагальнених принципів діяльності:

1. Тренінг як специфічна форма дресирування.
2. Тренінг як тренування.
3. Тренінг як форма активного навчання.
4. Тренінг як метод створення умов для саморозкриття особистості.

Тренінг — це заплановані та систематичні зусилля з розвитку та вдосконалення знань, навичок, умінь та установок людини за допомогою емпіричних засобів навчання. У ході тренінгу набуваються знання та навички для ефективного вирішення певного завдання.

Мета тренінгу — забезпечити людину знаннями та вміннями, що необхідні для виконання конкретних задач.

Тренінг можна розглядати як один із головних методів ефективного викладання гуманістичних дисциплін у старшій школі, не нехтуючи при цьому традиційними методами.

Тренінг базується на принципах, що кардинально відрізняють його від традиційного навчання. До принципів, які покладено в основу тренінгу, відносять:

Принцип активності

У тренінгу люди залучаються до спеціально розроблених дій. Це, наприклад, програвання тієї чи іншої ситуації, виконання вправ, спостереження за спеціальною схемою.

Особливо ефективними для досягнення цілей тренінгу є ті ситуації, які дозволяють брати участь усім учасникам одночасно. Принцип активності спирається на ідею про те, що людина засвоює 10 % того, що чує, 50 % того, що бачить, 70 % того, що промовляє та 90 %, того, що робить сама. Отже, активність учасників тренінгової групи носить особливий характер, відмінний від активності людини, що слухає лекцію або читає книгу.

Принцип дослідницької (творчої) позиції

Викладач (вчитель) організовує такі ситуації, які сприяють розвитку творчості та дають можливість членам групи усвідомити, апробувати нові способи поведінки, експериментувати з ними. Реалізація цього принципу часом зустрічає сильний опір з боку учасників тренінгу, оскільки вимагає дотримання моделей поведінки, що суттєво відрізняються від тих, якими учасники до цього часу користувались.

У ході тренінгу учасники групи знаходять і усвідомлюють вже відомі ідеї та закономірності, а також розкривають та удосконалюють свої особисті якості та здібності.

Принцип об'єктивації (усвідомлення) поведінки

Для здійснення цього принципу використовуються допоміжні засоби об'єктивації поведінки (наприклад, відеозапис поведінки учасників групи в тих чи інших ситуаціях з наступним переглядом і обговоренням). Слід урахувати, що відеозапис є дуже сильним засобом впливу, здатним вплинути й негативно, тому ним варто користуватися з великою обережністю.

Вдало організовані заняття переводять поведінку учасників з імпульсивного на об'єктивований рівень, що дозволяє здійснювати зміни в тренінгу.

Принцип партнерського (суб'єкт-суб'єктного) спілкування

Це таке спілкування, при якому враховуються інтереси інших учасників взаємодії, їхні почуття, емоції, переживання, визнається цінність особистості іншої людини.

Вміла реалізація цього принципу створює в групі атмосферу безпеки, довіри, відкритості, що дозволяє працювати, не боячись помилок.

Послідовна реалізація названих принципів — одна з умов ефективної роботи групи соціально-психологічного тренінгу. Ефективність тренінгу також багато в чому залежить від того, наскільки великим арсеналом засобів володіє викладач для досягнення тієї чи іншої мети.

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОЛОВНИХ МЕТОДИЧНИХ ПРИЙОМІВ ТРЕНІНГУ

Найбільш застосовувані методи — це групові дискусії, рольові ігри, психодрама і її модифікації, психогімнастика, метод конкретних ситуацій та ін.

Вибір того чи іншого методичного прийому, а також конкретного засобу в рамках цього прийому визначається наступними факторами:

- змістом тренінгу;
- особливостями групи;

- особливостями ситуації;
- можливостями викладача.

Базові методи, що використовуються у тренінгах, — лекція, метод кейсів, моделювання практичних ситуацій, мозкова агака, дискусія, ситуаційно-рольові ігри. Розглянемо окремі методичні прийоми.

Міні-лекція

Інформація (теоретичні відомості). Тривалість — 10–15 хв.

Переваги: ефективна для використання у великих групах; не потребує великих затрат; можливість структурування матеріалу; контролювання логічної послідовності матеріалу; розподіл часу взагалі та між окремими блоками зокрема; дозволяє здійснити систематизацію знань за короткий проміжок часу.

Недоліки: пасивна роль учасників; відсутність або слабкість зворотного зв'язку; підвищені вимоги до тренера-викладача; небезпека перевантаження аудиторії інформацією; діє тільки на слухові канали; увага учнів зменшується з кожною хвилиною; ця форма навчання подобається учням, у котрих розвинена здебільшого слухова пам'ять; рівень засвоєння фактичного матеріалу низький; вважається що всім учням потрібна однакова інформація й усі учні засвоюють її однаковими темпами, але насправді це не так.

Групова дискусія

У психологічному тренінгу це спільне обговорення будь-якого спірного питання, що дозволяє прояснити (можливо, змінити) думки, позиції й установки учасників групи у процесі безпосереднього спілкування. Дискусія дозволяє побачити проблему з двох боків, вчить обґрунтовувати свою думку та переконувати інших, вчить культурі полеміки, вмінню прислухатись до інших точок зору. Дискусії можуть бути структуровані (задається певна тема для обговорення) та неструктуровані.

Переваги: демонстрація розуміння або нерозуміння обговорюваних питань; активна передача знань, активна взаємодія, швидкий зворотний зв'язок.

Недоліки: потребує багато часу; важкість контролювання; можливість відхилення від теми; сильна залежність від групи, рівня її підготовки; ймовірність затвердитися в хибній позиції, можливе виникнення роздратування.

Ігрові методи

Це ситуаційно-рольові, дидактичні, творчі, організаційно-діяльнісні, ділові та імітаційні ігри.

Гра допомагає зняти напругу учасників на початку тренінгів, може використовуватися для діагностики та самодіагностики труднощів і проблем, крім того, закріплюються певні навички поведінки, здійснюється пошук нових навиків, раніше невідомих, розкриваються творчі здібності учасників.

Переваги: набутий досвід зберігається надовго; емоційне забарвлення; розуміння поведінки інших людей; безпечне середовище.

Недоліки: штучність, можливість легковажного ставлення зі сторони учасників та розхолодження; існує елемент ризику, оцінюється виступ, а не проблема.

Метод конкретних ситуацій (кейсів)

Найбільш популярний на сьогодні метод. Інформацію, яка подається у вигляді фактів і базується на реальній ситуації, слід проаналізувати й дати рекомендації щодо її опрацювання. Ці рішення, як правило, не очевидні, не однозначні. Іноді існує багато можливих рішень однієї і тієї ж проблеми, іноді такого рішення немає взагалі.

Є багато різновидів цього методу. У загальному випадку учень отримує текст з описанням конкретної проблеми. Йому потрібно вивчити ситуацію та намітити оптимальне рішення. Потім учні об'єднуються в невеликі групи, обговорюють досягнення та недоліки запропонованих рішень і намагаються встановити найбільш оптимальне. У більшості випадків не буває якогось одного, єдино правильного рішення. Одночасне існування декількох альтернативних рішень та можливість вибору формують гнучкість підходу до розгляду проблем. Перед учнями постає задача не стільки знайти єдину відповідь, скільки поставити правильні та корисні питання, які можуть передбачати існування декількох альтернативних рішень.

Основні способи застосування метода кейсів:

1. Діагностика проблеми.
2. Діагностика однієї або декількох проблем та вироблення учасниками методів їх вирішення.
3. Оцінка учасниками застосованих дій, спрямованих на вирішення проблеми, та їх наслідків.

Переваги: реалізм, мінімізація тиску оточуючого середовища, можливість розгляду різноманітних точок зору, зв'язок з реальним життям, активна взаємодія; метод конкретних ситуацій упорядковує знання та факти, удосконалює вміння аналізувати проблеми, спілкуватись та приймати рішення, формує власну думку, примушує усвідомити, що не завжди існує єдино правиль-

не рішення; метод орієнтовано на розвиток аналітичних здібностей; це тренінги вирішення проблем, прийняття рішень, ведення переговорів.

Недоліки: виникнення ілюзій при зіткненні з подібною ситуацією в реальному житті з приводу наявності часу, знань, безпеки для її вирішення.

Мозкова атака

Це метод вирішення проблем шляхом пошуку великої кількості різноманітних рішень протягом малого проміжку часу для подальшого їх аналізу та оцінювання. Головна функція — генерація ідей, а не аналіз та обговорення запропонованих рішень.

Принципи методу: повна відсутність критики, заохочення ідей, рівноправність учасників, свобода асоціацій, записування всіх ідей, час для обговорення ідей та їх селекції.

Переваги: заохочення творчості мислення; вихід за межі стандартного мислення; простота, широкий збір інформації та ідей.

Недоліки: залежить від ступеня залучення учасників до процесу, їх відповідальності та нагромадженості на результат; неповнота процесу, потребує наявності певних навичок.

Таким чином, новітні технології розвивають мислення, вчать активно діяти, виховують самостійність, навчають застосовувати отримані знання на практиці.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК БАГАТОВИМІРНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У значній частині сучасних шкіл України існують багато невирішених проблем, які гальмують процес формування і розвитку в учнів критичного мислення.

Так, на жаль, багато які з учителів не тільки не вміють розвивати цю якість в учнів, а й самі не знають, що таке критичне мислення, не обізнані з цим поняттям [6].

Багато хто не розуміє соціально-психологічного значення критичного мислення як для життя людини, так і для суспільства.

Серйозним недоліком у вихованні є нав'язування учням своїх світоглядних норм,

Тисячі шляхів ведуть до помилкових думок, до істини — лише один.

Ж.-Ж. Руссо

позицій, догм. Учень повинен мати право на власний світогляд, а завдання вчителя — давати правову та іншу інформацію і вчити дитину робити вибір. Вчителям потрібно відкинути звичку навіть після широкої дискусії пропагувати єдино правильне рішення. Розглядаючи будь-яку проблему, необхідно забезпечити можливість для роздумів учнів, сумнівів, пошуків істини.

У тоталітарному суспільстві проблема вироблення в людей, зокрема в молоді, критичного мислення, як відомо, не ставилася перед школою.

Під гаслом розвитку критики й самокритики (із суворо визначених позицій) і суспільству, і кожній людині фактично нав'язувалося догматичне мислення. Догматичне мислення — це насамперед нездатність свідомості даної людини охопити явища реального світу в усій їх повноті й динаміці... Догматичне мислення боїться самого себе, як і можливих відкриттів, нових ідей та висновків.

Сьогодні світ стає все складнішим, що вимагає вміння вирішувати складні проблеми, критично ставитися до обставин, порівнювати альтернативні точки зору та приймати зважені рішення. Здатність мислити критично є навичкою, яку треба формувати, розвивати в процесі навчання та виховання учнів.

За В. О. Сухомлинським, розвиток критичного мислення — це невід'ємна складова розумового виховання, разом із тим це активне ставлення до явищ навколишнього життя, прагнення пізнавати і знати, системність, тобто цілеспрямований відбір об'єктів пізнання, понять, висновків, дисциплінованість, гнучкість, самостійність, критичність.

В. О. Сухомлинський радив виховувати в учнів прагнення пізнавати навколишній світ, виконуючи складні розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення; бачити причинно-наслідкові зв'язки; самостійно, без зовнішнього тиску оцінювати явища навколишньої дійсності; розвивати вміння доказово відстоювати свої думки й погляди, прагнення своєю розумовою та іншою працею щось довести, утвердити, відстояти; спостерігати, досліджувати, робити власні висновки з явищ навколишнього життя на основі прочитаного в довідковій літературі, наукових журналах тощо.

Критичне мислення — це складний процес, що починається із залучення інформації, її критичного осмислення та закінчується прийняттям рішення.

Орієнтування учнів на критичне осмислення себе, свого образу, своїх вчинків залежить від уміння педагогів пов'язувати навчальний матеріал з проблемами, які хвилюють учнів даної школи, віку, класу.

Критичне мислення — це здатність людини самостійно аналізувати інформацію; вміння бачити помилки або логічні порушення у твердженнях партнерів; аргументувати свої думки, змінювати їх, якщо вони неправильні; розпізнавати пропаганду; наявність розумної долі скепсису, сумнівів; прагнення до пошуку оптимальних рішень; мужність, принциповість, сміливість у відстоюванні своїх позицій; відкритість до сприймання інших поглядів. Цілком природно, що відповідно до вікових особливостей школярів ці риси критичного мислення спрощуються або ускладнюються.

Д. Чаффі (автор книги «Шлях мислення. Кроки до багатого життя») визначає ознаки, за допомогою яких можна визнати себе як людину, яка критично мислить [6]:

- відкритість до інших думок, тобто здатність уважно прислухатися до інших поглядів, оцінювати різні шляхи вирішення проблеми;
- компетентність — прагнення обґрунтовувати свою думку за допомогою реальних фактів і знання справи;
- інтелектуальна активність — виявлення інтелектуальної ініціативи у конфронтаційних ситуаціях, небайдуже сприйняття подій;
- допитливість — вміння проникнути у сутність джерел інформації;
- незалежність мислення — відсутність побоювання непогодження з групою, здатність до критичного сприйняття думок інших;
- вміння дискутувати — уважне ставлення до думок інших, вміння висувати ідеї, які об'єднують;
- проникливість — здатність до проникнення в сутність питання, явища, інформації, не розпорозуватися на дрібні деталі;
- самокритичність — розуміння особливостей свого мислення, своїх «окулярів».

Ці якості можна розвивати в учнів у процесі навчання на базі діалогової взаємодії. Цей шлях розвитку критичного мислення був визначений ще Сократом.

У загальноосвітній школі, особливо в старших класах, формуючи основи критичного мислення в учнів, важливо залучати їх до висловлення різних думок, поглядів щодо будь-якої навчальної проблеми. І разом з цим привчати робити власний вибір.

Наприклад, творчі американські вчителі для знаходження відповіді на одне й те саме питання пропонують учням різні джерела інформації з протилежними відповідями на нього. Так, кожний учень має висловити свою позицію щодо джерел інформації, а також виявити рівень своєї компетентності з приводу даного питання.

У зв'язку з цим учням даються такі рекомендації:

1. З'ясуй сутність предмета обговорення, досліди його.
2. Оціни різні погляди й думки; розглянь та визнач переконливість доказів на користь кожної думки.
3. Синтезуй свої міркування в незаперечний висновок.
4. Ясно й чітко поясни, чому ти так думаєш.

Подаємо досвід шкіл США: проведення дискусій з моральних проблем, спрямованих на вироблення в учнів критичного мислення.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ДИСКУСІЙ З МОРАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Готуючись до проведення такої дискусії, *потрібно врахувати:*

Життєвість ситуації. Потрібно обрати ситуацію, яка може відбуватися в житті особистості і є типовою для даного суспільства.

Найпоширеніші проблеми дискусії: соціальні норми, громадянські свободи, життя, авторитети, совість, секс, наркотики, ставлення до власності тощо.

Можливість власного вибору. Кожна дилема повинна мати конфлікт, але не мати єдиного рішення. Є кілька шляхів розв'язання ситуації. Учень повинен шукати власний.

Індивідуальні та групові особливості осіб, що залучаються до дискусії. Мова йде про їхні інтереси, проблеми, що хвилюють, особливості розуміння тих чи інших моральних норм, соціальних та особистісних питань тощо.

Практичну спрямованість рішення. Кожна моральна дилема повинна закінчуватися питанням про те, що належить робити герою ситуації.

Роль педагога. Він має залишатися нейтральною стороною. Не повинен поспішати з висновками, натомість має спрямовувати процес дискусії, заохочувати учасників до висловлення власної думки. Цей процес можна скерувати за допомогою постановки певних питань у процесі обговорення навчального матеріалу. Зокрема, таких:

Які міркування ти можеш навести щодо підтвердження своєї думки?

Хто погоджується (або не погоджується) з цією думкою (позицією)?

Як ти визначаєш термін, що тільки-но використав?

Що ти думаєш стосовно цього висловлювання?

Як погоджується ця думка з тією, яку ти висловив раніше?

Що впливає (який висновок) з того, що ти сказав?

Ти впевнений, що не суперечиш собі?

Яку альтернативу має це формулювання?

Є безліч шляхів формування критичного мислення в школярів. Але найголовніше: зміст і методичне забезпечення шкільної освіти не повинні привчати молодь до «єдино правильних істин», до одновимірного бачення світу.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В УМОВАХ ВПЛИВУ ЗМІ ТА ІНТЕРНЕТУ

Сьогодні всеохоплюючий вплив ЗМІ на наше життя очевидний. Виховання підлітків і юнацтва фактично займаються не школи, а телебачення та інші засоби мас-медіа. Світогляд, інтереси, моральні цінності у значній частині молоді формуються під їх впливом.

Отже, важливою умовою успіху у формуванні світогляду сучасних школярів та вихованні їх є вироблення в учнів критичного ставлення до масової культури, зокрема продукції телебачення; їх уміння відбирати те, що збагачує особистість, розуміти, що є дезінформацією та спотворює реальну дійсність.

Велика увага при формуванні критичного мислення в учнів у американській педагогічній літературі приділяється використанню Інтернету. Матеріали з Інтернету можуть допомогти у вивченні багатьох наук, особливо соціальних. Школярів навчають критично сприймати ці матеріали. Педагоги рекомендують виробляти в учнів уміння осмислювати інформацію з Інтернету, оцінювати її об'єктивність, замислюватися над такими питаннями: якщо в сайті подається суперечлива інформація, чи можна задовольнитися односторонніми аргументами? чи достатньо чітко автор або організація сформулювали свої погляди? чи відображає даний сайт інтереси якихось партій чи груп? хто визначає позицію сайту відносно даної проблеми? та ін.

ЕТАПИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Методики критичного мислення пройшли апробацію в різних країнах. Це ґрунтовно досліджена модель, за якою навчатися найефективніше.

1. Сприйняття інформації (доцільно використовувати різні джерела інформації).
2. Аналіз висновків-інформації.
3. Зіставлення їх із протилежними точками зору.
4. Розроблення системи доказів на підтримку відповідної точки зору.
5. Прийняття рішення, яке ґрунтується на доказах.

Найчастіше критичне мислення спрямоване на певну мету, але воно може бути й творчим процесом, де завдання не ясні.

СТРУКТУРА УРОКІВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

1. *Розминка.* Урок починається з розминки, яка замінює так звані організаційні моменти класичного уроку. Головна функція розминки — створення сприятливого психологічного клімату для творчого розвитку особистості на уроці.
2. *Обґрунтування навчання.* Знання має цінність лише тоді, коли воно використовується на практиці та усвідомлюється теоретично. Майбутнє відкривається дітям, які критично перевіряють інформацію та вибудовують свої особисті реальності. Отже, кожна тема уроку має бути обґрунтованою.
3. *Актуалізація.* На етапі актуалізації учні активно пригадують, що вони знають із цієї теми.

Учні встановлюють рівень власних знань з предмета, до якого можуть додати нові знання. Інформація, яку учні не пов'язують з уже відомою, втрачається дуже швидко. *Девіз етапу: «Пробудіть, викличте зацікавленість, схвилюйте, спровокуйте учнів пригадати те, що вони знають».* Те, що людина знає, визначає те, про що вона може дізнатися. Навчання — активна та цілеспрямована діяльність. Установлення мети навчання є вирішальним моментом тривалого навчання.

4. *Усвідомлення змісту.* На даному етапі учень знайомиться з новою інформацією. Методики критичного мислення передбачають, що на цьому етапі вчитель має найменший вплив на учня. Учень самостійно отримує та аналізує інформацію, перевіряє своє особисте розуміння цієї інформації.
5. *Рефлексія.* Учень висловлює своїми словами певну думку. Він стає власником ідеї, коли висловлює її своїми словами. Відбувається обмін думками. Мислити критично легше в атмосфері демократичності. У такій атмосфері розквітає розмаїття поглядів, в такій атмосфері приймають правильні рішення [4].

ЯК АНАЛІЗУВАТИ ІНФОРМАЦІЮ

Часто інформація, що стосується однієї теми, але надходить з різних джерел, є не просто відмінною, але й суперечливою. Тому правильна обробка інформації потребує вміння аналізувати її та відрізняти факти від думок та суджень. Треба вміти відрізняти з повідомлення інформацію про те, що справді відбулося, хто і що сказав.

Інформація про факти надходить до нас із думкою особи, яку ми слухаємо. Вона дає власний коментар, намагається інтерпретувати те, що сталося, до того ж має власний погляд стосовно важливості того, про що говорити. Часто буває так, що власну думку подають як об'єктивне висвітлення фактів. Варто вміти захищатися від впливу таких матеріалів.

Це не просто. Але до цього потрібно прагнути. Інакше на нас будуть впливати інші люди, заважаючи виробленню власної думки. Крім того, використовуючи недостовірну інформацію, ми можемо потрапити в складну або навіть небезпечну ситуацію [7].

Практична вправа

Для її виконання потрібно вибрати цікаву актуальну проблему, яку останнім часом висвітлює преса. Принесіть на урок три–чотири статті на цю тему, розміщені в різних газетах, наприклад «Київські відомості», «Факти», «День».

Працюючи в групах, вивчіть статті. Дайте відповіді:

- Чи наведені в статті факти? Які саме (зробіть короткий перелік)?
- Чи названо джерела, на які автори посилаються, повідомляючи про факти (якщо джерела не названо, інформація втрачає свою достовірність)?
- Чи є подана інформація повною, чи є факти, що висвітлюють суть справи, її перебіг, місце, час і причини?
- Чи наведені в статті коментарі, чиї саме (автора статті, редакції, окремої людини)?
- Чи подана авторська думка в статті таким чином, щоб її легко було відрізнити від решти думок?
- Яка стаття здається вам достовірною? А яка цікавішою?

Корисні поради

- Коли інформація є для вас важливою або цікавою, намагайтеся отримати її з різних джерел.
- Якщо інформація стосується конфлікту, шукайте висвітлення різних позицій, бажано всіх сторін конфлікту.
- Пам'ятайте, що ЗМІ інколи висвітлюють незначні факти як суттєві і навпаки, аби тільки завоювати аудиторію.
- Обираючи надійне джерело інформації, будьте обережні: зараз в Україні існує чимало видань, які розраховані на поганий смак і низьку культуру людей, відволікають читача від проблем сучасності. Вони привертають увагу сенсаційними повідомленнями про вбивства, НЛО, плітками про життя «зірок» тощо.

ПРАКТИКА Й ДОСВІД. СТРУКТУРА УРОКІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДИК

Застосування інтерактивних методик висуває певні вимоги до структури уроку. Пропонуємо як зразок структуру, що подається в посібнику для вчителів права [11].

1. Мотивація

Мета цього етапу — сфокусувати увагу учнів на проблемі й викликати інтерес до теми. Прийомами навчання можуть бути питання, цитата, коротка історія, невеличке завдання і т. ін. Займає не більш 5 % часу заняття.

2. Оголошення, представлення теми та очікування результатів

Мета — забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти в результаті уроку і чого від них очікує вчитель. Часом буває доцільно залучити до визначення очікуваних результатів усіх учасників заняття (5 % часу).

3. Надання необхідної інформації

Мета — дати учням достатньо інформації, для того щоб на її основі виконувати практичні завдання. Це може бути міні-лекція, читання роздаткового матеріалу, виконання домашнього завдання. З метою економії часу можлива інформація в письмовому вигляді для попереднього (домашнього) вивчення. Наприклад, деякі уроки побудовані таким чином, що в книзі учня є інформація, достатня для виконання завдань: з нею ознайомлюються до початку уроку. На самому уроці вчитель може ще раз звернути на неї увагу, особливо на практичні поради, якщо необхідно — прокоментувати терміни або організувати невеличке опитування (10 % часу заняття).

4. Інтерактивна вправа — центральна частина заняття

Мета — практичне освоєння матеріалу, досягнення поставлених цілей уроку. Послідовність проведення цього етапу така:

1. Інструктування — вчитель розповідає учасникам про цілі вправи, про правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань; запитує, чи все зрозуміло учасникам.
2. Об'єднання в групи, розподіл ролей.
3. Виконання завдання, під час якого вчитель виступає як організатор, помічник, намагаючись надати учасникам максимум можливостей для самостійної роботи і навчання один з одним.

4. Презентація результатів виконання вправи.

Інтерактивна частина заняття займає близько 60 % його часу.

5. Підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку

Мета — усвідомлення того, що було зроблено на уроці, чи досягнуто поставлених цілей, як можна застосувати отримане на уроці в майбутньому. Підбиття підсумків бажано проводити у формі питань: що нового дізналися? яких навичок набули? наскільки це може бути корисно в житті? Крім того, можна задати питання із проведення самого уроку: що було найбільш вдале, що ще сподобалося, що слід змінити в майбутньому. Важливо, щоб самі учні змогли сформулювати відповіді на всі питання. Для опрацювання результатів бажано лишити до 20 % часу уроку.

Оцінювання навчальних досягнень учнів і самих занять має велике значення, бо дає можливість:

Спонукає педагога й учнів замислюватися над підвищенням якості своєї роботи.

Визначити рівень можливостей учнів.

Показати учням і педагогу ступінь досягнення результатів занять.

Надати учням можливість продемонструвати свої знання й навички.

Визначити, хто з учнів має одержати заохочення.

Дати учням мотивацію до навчання й отримання знань.

Визначити, чи є необхідність у перенавчанні або додаткових заняттях.

Оцінювання на інтерактивних заняттях — завдання досить складне.

Повинні бути нові стратегії навчання.

Як правило, педагог відводить особливий час для оцінювання знань (якості засвоєння інформації), даючи контрольні роботи, проводячи контрольні вправи, або пропонує спеціальне домашнє завдання, що підлягає оцінюванню (складання документа, написання доповіді, повідомлення, есе, стислий виступ для виступу в малій групі тощо).

Прикладами прийомів оцінювання можуть бути:

Тест. Завдання тесту може полягати в тому, щоб учні вибрали правильну відповідь із декількох запропонованих варіантів.

Експрес-опитування. Це можуть бути стислі усні або письмові відповіді, завдання типу «продовжте речення», «заповніть таблицю», «намалюйте діаграму», «складіть схему» тощо.

Розширене опитування. Педагог пропонує учневі усно або письмово відповісти на поставлене запитання, яке є поясненням окремих положень, з наведенням аргументів і прикладів. При усній відповіді вчитель та учні

можуть задавати додаткові питання. Варіантами цього методу є усний екзамен з квитками, письмова контрольна робота, домашнє есе.

Контрольна вправа. Контрольною може бути оголошена будь-яка (в тому числі й інтерактивна) вправа. Наприклад, це може бути виступ під час рольової гри, підготовка аргументів, упорядкування документів, написання доповіді, есе, реферату, упорядкування проекту тощо.

Спостереження. Спостереження є одним із головних методів оцінювання при інтерактивних методах викладання; педагог вибирає для себе показники, що буде їх відслідковувати протягом заняття, а також учнів, яких треба оцінити.

Самооцінка. Оцінка учнями своєї роботи, своїх товаришів, а також заняття в цілому є цінним методом оцінювання. Застосувавши цей метод, педагог може багато дізнатися про себе та учнів, про якість навчального процесу.

Вчитель може запропонувати метод питань-відповідей для самооцінки учнями своєї роботи.

Для проведення загальної дискусії з оцінювання заняття автори посібника з практичного права [11] пропонують методiku «Дельта-плюс».

«Дельта-плюс». За цією методикою спочатку говорять про позитивні сторони заняття (що сподобалося – «плюс»), а потім обговорюються ті моменти, що їх можна було змінити. Методика «Дельта» радить не критикувати прямо хиби своїх товаришів або педагога. Одним з ефектів застосування цього методу є те, що всі учні можуть отримати оцінку, а також те, що починають розуміти труднощі оцінювання й учаться дивитися іншими очима на свою роботу.

Ігрові методи оцінювання. Оцінювання досягає своєї мети, коли проводиться у формі схвалення щонайменших успіхів та зусиль учнів. Коментарі щодо учнівських дій, навіть такі, що містять критику, повинні починатися з позитивних зауважень. Коригування неточних, неправильних відповідей та дій можливе лише у формі пропозицій діяти інакше: «Можлива інша відповідь», «Існує інша точка зору», «Можна сказати (зробити) інакше» — тобто потрібно надати самому учневі можливість переглянути свій початковий варіант дій. Завдання вчителя — надати учням можливість виявляти та захищати власну думку в будь-яких «навчальних ситуаціях» у класі та поза школою.

Оцінку навчальних занять можна перетворити на гру за допомогою установленної педагогом шкали оцінювання (*детальніше див. [11]*).

ПІСЛЯМОВА

Незважаючи на те що інтерактивні методи мають багато переваг, їх застосування все ж не вирішує багатьох труднощів навчання й виховання. Зверніть, наприклад, увагу на винесену аксіому. Ця аксіома, якій більше

двох тисяч років, сьогодні не сприймається беззаперечно. А тому проблем в освіті не меншає. Як доказ пропоную для обговорення декілька.

Усі люди від природи прагнуть до знань.

Арістотель

Проблема 1. «Безнадійні» уроки

В. Загорський, доцент хімічного факультету Московського університету у статті «Школа ХХІ ст. візьме на роботу хорошого вчителя... Дорого» (див. газету «Управління освітою» за 6 березня 2003 року) пише, що, на жаль все частіше доводиться мати справу з «безнадійними» уроками, коли клас навіть не намагається робити вигляд, що вчиться. «В останні роки, — продовжує далі автор, — не завжди можна «завести» деякі класи на уроці хімії своїми улюбленими піротехнічними експериментами». А знайомий доцента, який також практикує в школі (що буває, мабуть, не часто), скаржився, що в одній «суперелітній» гімназії учні не хочуть навіть грати на суперсучасних комп'ютерах, не те що програмувати. Чому так сталося? Адже для вихованців, здається, створений психологічний комфорт, як того вимагають сучасні тенденції гуманізації освіти.

«Можна в усьому звинувачувати «перебудову» й моду на гуманне і «особистісно орієнтоване» навчання, — продовжує далі автор. — однак комедія Арістофана «Хмари», написана в 420 р. до н. е., ґрунтується на тій самій проблемі: «як навчати й виховувати — по-старому, в суворій важкій праці, чи по-новому, потураючи бажанням і слабкостям дитини». Отже, цій суперечливості не менше 24 століть.

Говорять, потрібні гарні вчителі. Де взяти таких учителів, які б могли зацікавити учнів? Зацікавити в переповнених класах, у нескінченній низці уроків і купі зошитів, батьківських зборів, при низькій зарплаті?

Проблема 2. Навчання без мук навчальної праці

Це вічне прагнення педагогів: заохотити учнів до навчання, вчити так, щоб вони не відчували труднощів навчальної праці. Але раціональна педагогічна думка говорить, що довести процес навчання до такого стану, щоб учні засвоювали знання без особливих зусиль, без серйозної праці, є шкідливим чинником для особистості. Так вважав, зокрема, і К. Ушинський, який сформулював класичну точку зору про навчання як нелегку розумову працю. Коротко вона звучить так: «Мріяти — легко і приємно, думати — важко».

Проблема 3. Навчання у грі

К. Ушинський радив починати навчання з більш пізнього віку, але зразу ж відділити його від гри та зробити серйозним обов'язком для дитини, бо у навчанні не все може бути цікавим, в ньому є й нудні речі. Якщо до 10 років вчити дитя граючись, то можна довести його до страшної муки, коли воно потім зіткнеться з серйозними навчальними проблемами та обов'язками, які не завжди будуть йому цікаві.

К. Д. Ушинський прекрасно розумів, що, навчаючи дитину, необхідно її зацікавити. Але й тут треба знати міру й не захоплюватися цим, бо навчання є нелегкою розумовою працею. Дитина буде відчувати її тягар, буде уникати її, а тому знадобляться, крім усвідомлення обов'язку, й чинники, серед яких можна назвати «збудження» інтересу, й зацікавленість, і примус.

Правда, є ще шлях виховання пізнавальних потреб учня, який треба зробити «сміслом» життя. Але в слові «треба» й міститься вся проблема.

Д. І. Писарев зазначав: «Освічені педагоги... пишуть статті про те, що дитину треба заохочувати до навчання... Але оскільки писати статті й поважати науку набагато простіше, ніж возитися з шалапутами, — то за першого ж зіткнення з дійсністю, тобто з живим, а не уявним вихованцем, освічені педагоги зразу ж замінюють слово «заохочувати» словом «приневолити».

Гарні слова вставляються по-старому в книги й міркування, а дитина все-таки вчиться для виду, і педагог, що вивчив дитячу натуру і поважає науку, бачить усе це дуже добре, але дивиться на це крізь пальці або ж утішає себе тим, що найбільш правильна теорія неодмінно повинна поступатися при зіткненні з практикою».

Проблема 4. Навчання у формі невимушених бесід учителя з учнями

Не витримує випробування практикою і одна з основних тез теоретиків вільної школи про «навчання у формі невимушених бесід учителя з учнями». У цьому контексті подаю думку Дідро, відомого французького

просвітителя: «Можна посміятися над душевною простотою тих недалеких людей, які бралися підготувати чесних і знаючих громадян і зробити їх корисними й видатними людьми шляхом тільки спільних прогулянок, розмов і забав і які думали цим шляхом привчити молодь до розумного життя й мимохідь дати їм необхідні знання. Можна посміятися над такими людьми, якби ми не були повинні поважати їх душевне добро, їх співчуття до невинної пори нашого життя».

Отже, чи реальна мрія побудувати школу без примусу, яка б взяла за основу свободу тих, хто навчається? Оптимісти говорять, що потрібно діяти, тому що є ідея.

Все починається з ідеї, «ідеї керують світом». Найкращі (й несподівані) відкриття з'являються на світ завдяки ідеям, на перший погляд — безглуздим. Часто люди з посмішкою сприймають нові ідеї за неймовірні дива, але в того, хто посягає на загальноприйняті норми, повинен бути метод. В основі будь-якого прориву людини в щось незбагненне лежить відкриття методу. Але, щоб запропонувати ефективну систему перетворень, потрібні генії. І тому труднощі реформування освіти не тільки в тому, що немає грошей. Біда в тому, що немає геніїв. Геніїв з ідеями. А як думаєте ви?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гликман И. Искусство возбуждения // Директор школы.— 2003.— № 2.— С. 55—63.
2. Виговська О. Віртуальний полілог у структурі творчої педагогічної діяльності. Теорія та практика // Директор школи, ліцею, гімназії.— 2003.— № 1.— С. 92—96.
3. Громадянська освіта: Книга для вчителя // Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка, І. М. Гейко та ін.— Львів: Видавництво ТЕКА, 2002.— 158 с.
4. Десятченко Н. Моделі сучасних років // Завуч.— 2002.— № 35.— С. 5.
5. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: Метод. посіб. / Авт.-укл. О. Пометун, Л. Пироженко.— К.: А.П.Н., 2002.— 136 с.
6. Красовицький М., Белкіна О. Проблеми виховання критичного мислення учнів у контексті теорії і практики американської школи // Рідна школа.— 2003.— № 2.— С. 73—76.
7. Ми — громадяни України: Навчальний посібник з громадянської освіти для 9(10) кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. / О. Пометун, О. Дем'янчук, І. Ігнатова та ін.; За ред. О. Пометун.— Львів: НВФ «Українські технології», 2002.— 256 с.
8. Ніколаєнко Л. Особистісно орієнтований підхід у підвищенні кваліфікації вчителів // Директор школи, ліцею, гімназії.— 2003.— № 1.— С. 104.
9. Приходько В. Впровадження новітніх технологій у вищій школі // Постметодика.— 2002.— № 2—3.— С. 114—118.
10. Подмазин С. Личностно ориентированное образование: Социально-философское исследование.— Запорожье: Просвіта, 2000.— 250 с.
11. Пометун О., Ремех Т., Гейко І. Практичне право: Методичний посібник з курсу 8(9) класу / За ред. О.І. Пометун.— К., 2001.— 136 с.
12. Сиротенко Г. Шляхи оновлення освіти. Науково-методичний аспект: Інформаційно-методичний збірник.— Х.: Видав. гр. «Основа», 2003.— 96 с.

Навчальне видання

СИРОТЕНКО Григорій Олексійович

СУЧАСНИЙ УРОК: ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

Для завідуючих РМО, керівників шкіл

Головний редактор *В. В. Григораш*
Редактор *І. Т. Соколянська*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *С. М. Руденко*
Комп'ютерна верстка *М. В. Компанійця*

Підписано до друку 16.09.2003. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний.

Гарнітура Ньютон. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 4,65.

Зам. № 3-10/20-1.

ТОВ «Видавнича група «Основа»».

Свідцтво ДК № 1179 від 27.12.2002 р.

Україна, 61145, Харків, вул. Космічна, 21-а.

Тел. (0572) 17-99-30.

E-mail: office@osnova.com.ua

Методичні посібники, розробки тем, сценарії уроків і позакласних заходів, дидактичні матеріали, довідники усе це та багато іншого ви знайдете у книжкових додатках до журналів видавничої групи «ОСНОВА».

Передплатний
індекс: 01655

У вартість
передплати
на місяць входить
3 випуски
журналу +
книжковий додаток!

Оформити передплату на журнал
«Управління школою»

з книжковим додатком можна з кожного наступного місяця
в будь-якому відділенні зв'язку України.

ISBN 9668245417

БІБЛІОТЕКА ЖУРНАЛУ

І ПРАВЛІННЯ

ШКОЛОЮ

СУЧАСНИЙ УРОК:

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

